



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Odsjek za sociologiju

Bibijana Papo

**OBRAZOVANJE MANJINA U HRVATSKOJ 1945. – 1955.:
POVIJESNI I SOCIJALNI ASPEKTI**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Goran Hutinec

Komentor: doc. dr. sc. Anton Vukelić

Zagreb, siječanj 2014.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1.1. Osvrt na korištene izvore i literaturu.....	4
2. Podaci o etničkoj pripadnosti prema popisima stanovništva iz 1948. i 1953.....	6
3. Pravni okvir za ostvarivanje prava manjina u FNRJ/SFRJ.....	12
3.1. Zakoni iz područja obrazovanja.....	14
4. Sustav obrazovanja u Hrvatskoj 1945. – 1955.....	16
5. Sustav manjinskog obrazovanja u Hrvatskoj 1945. – 1955.....	21
5.1. Organizacija sustava manjinskog obrazovanja	21
5.1.1. Češka manjina.....	30
5.1.2. Slovačka manjina.....	36
5.1.3. Talijanska manjina.....	37
5.1.4. Mađarska manjina.....	44
5.1.5. Rusinska manjina.....	47
5.2. Obrazovanje drugih manjina.....	48
5.2.1. Njemačka manjina.....	48
5.2.2. Romska manjina.....	49
5.2.3. Židovska manjina.....	50
5.3. Obrazovanje većinskih naroda iz drugih republika u NRH: primjer Slovenaca u Rijeci.....	52
6. Zaključak.....	55
7. Popisa kratica.....	57
8. Izvori i literatura.....	58

1. UVOD

Uspostava sustava manjinskog obrazovanja jedan je od načina davanja prava manjinama na području obrazovanja i ona ovisi o brojnim faktorima. Budući da je u Narodnoj Republici Hrvatskoj (NRH) živio znatan broj manjinskih zajednica, možemo se zapitati da li je u njoj postojao takav sustav unutar nadležnosti Ministarstva prosvjete NRH. Stoga će u fokusu ovog rada biti funkcioniranje sustava manjinskog obrazovanja u Hrvatskoj od 1945. do 1955. godine.

U radu će se analizirati nastavni planovi i programi za manjinske škole i sustav manjinskog obrazovanja općenito te će se nastojati odgovoriti na sljedeća pitanja: na koji način i u kojem su stupnju pojedine manjine ostvarivale manjinska prava u obrazovanju, koje su manjine ostvarivale pravo na manjinsko obrazovanje (na škole i odjeljenja s nastavom na materinskom jeziku i posebne nastavne planove i programe) te kako je društveni i politički status pojedine manjine utjecao na ostvarivanje njezinih prava na manjinsko obrazovanje. Cilj rada je poznavanje sustava manjinskog obrazovanja i rasvjetljavanje pojedinih aspekata odnosa vlasti prema manjinama u navedenom razdoblju. Pojmom *manjine* obuhvatit će se narode koji su živjeli na području Hrvatske, a nisu bili konstitutivni narodi Jugoslavije u razdoblju od 1945. do 1955. godine.¹

Rad obuhvaća prvih 10 godina postojanja nove države te će se zbog toga prvenstveno zahvatiti rad dvaju državnih tijela nadležnih za upravljanje prosvjetom, Ministarstva prosvjete NRH i Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH. Godina 1955. se uzima kao granična godina, budući da te godine osnivanjem Saveznog zavoda za proučavanje školskih i prosvjetnih pitanja i adekvatnih republičkih zavoda, nastupa novo razdoblje u školstvu. S druge strane, tih prvih deset godina omogućava uvid u određenu dinamiku koja je proizašla iz političkih i društvenih promjena u tom razdoblju.

¹ U tom su razdoblju kao konstitutivni narodi Jugoslavije bili priznati Makedonci, Srbi, Crnogorci, Slovenci i Hrvati.

1.1. Osvrt na literaturu i izvore

Rad se temelji na analizi izvora koji se nalaze u fondovima Hrvatskog državnog arhiva (fond Ministarstva prosvjete NRH, Savjeta za prosvjetu nauku i kulturu te Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Agitprop) te kontekstualizaciji s obzirom na dostupnu literaturu. Navedeni fondovi pružili su informacije o nastavnim planovima i programima za manjinske škole, o problematici udžbenika, stručnosti i idejno-političkom radu učitelja, kao i izvještaje o radu manjinskih škola različite provenijencije. Osim toga, u radu su korišteni i pojedini elaborati o obrazovanju manjina Ministarstva prosvjete. Najveći dio građe korištene u ovom radu je iz fonda Ministarstva prosvjete NRH 1945. – 1951. (Kabinet pomoćnika ministra i Odsjek za manjinske škole), budući da je on i najbogatiji građom koja je vezana uz obrazovanje manjina. Dokumenti Odjeljenja za agitaciju i propagandu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (Agitprop CK SKH), a posebice *Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NRH* nastao 1949. godine, na jezgrovit način prikazuju stanje manjinskog školstva i sadrže informacije koje se spominju i u brojnim pojedinačnim dokumentima Ministarstva prosvjete NRH. U Arhivu Jugoslavije u Beogradu se čuva fond Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) iz kojeg su uzeta dva izvještaja o stanju manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945. do 1956. godine. Ti su dokumenti pridonijeli stvaranju šire slike o obrazovanju manjina u prvoj polovici 1950-ih godina u ovom radu, budući da fond Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH (1951. – 1956.) sadrži tek manji broj dokumenata. Također su korišteni dokumenti Ministarstva za nauku i kulturu Vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) o manjinskim školama u Jugoslaviji objavljeni u zbirci izvora *Kulturna politika Jugoslavije 1945. – 1952.*

Od periodike su najviše korištene *Narodne novine* i *Službeni list FNRJ/SFRJ*, budući da je u rad uvrštena i analiza Ustava NRH/SRH i FNRJ/SFRJ te zakona iz područja obrazovanja, a osim toga i službena glasila Ministarstva prosvjete/Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu *Narodna prosvjeta* i *Prosvjetni vjesnik*, u kojima su objavljivani nastavni planovi i programi te pedagoški časopisi *Savremena škola* i *Pedagoški rad*.

O poslijeratnom školstvu se općenito pisalo malo. Nekoliko sinteza i prikaza hrvatske povijesti koji su objavljeni posljednjih godina uglavnom su fokusirani na političku povijest, a školstvom se bave tek rubno. To su *Hrvatska povijest 1918. – 2008.* Ive Goldsteina, *Hrvatska moderna povijest* Dušana Bilandžića, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.* Zdenka Radelića i *Povijest Hrvata: od 1918. do danas*, čiji je urednik Franko Mirošević.

Vezano uz područje obrazovanja i obrazovanja manjina, u radu su konzultirana djela Mirjane Domini *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru* i Dragutina Frankovića *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. U 2012. godini je objavljena knjiga *Politika povijesti u Jugoslaviji 1945. – 1960.* Snježane Koren u kojoj je, između ostalog, prikazan rad Ministarstva prosvjete NRH i Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH, kao i saveznih prosvjetnih tijela i minuciozno analiziran sustav obrazovanja u navedenom razdoblju u Jugoslaviji. O školskom sustavu 1940-ih i 1950-ih godina također je pisala Katarina Spehnjak u knjizi *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.*, u kojoj je jedno potpoglavlje posvećeno školama za pripadnike nacionalnih manjina.

O povijesti pojedinih nacionalnih manjina u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. do 1955. godine također ne postoji veći broj radova. O položaju talijanske manjine nakon 1945. godine pisao je Darko Dukovski u svojim člancima *Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću* i *Model egzodusa: Il grande esodo 1945. – 1956.*, koji su nastali u sklopu međunarodnih skupova Dijalog povjesničara-istoričara. U potonjem članku autor je fokusiran na uzroke i posljedice iseljavanja Talijana i drugog stanovništva iz Istre koja su započela po završetku Drugog svjetskog rata. Položaj češke i slovačke manjine od kraja Drugog svjetskog rata do sredine pedesetih godina vrlo je dobro analizirao Slobodan Selinić s Instituta za novu istoriju Srbije u svojim člancima koji donose cjelovitu sliku o životu Čeha i Slovaka u Hrvatskoj i Srbiji. Zanimljivo je kako gotovo da nema djela koje bi prikazalo društveni položaj i društvene i kulturne aktivnosti mađarske manjine u Hrvatskoj nakon 1945. godine. Informacije o tome u ovom radu preuzete su iz arhivskih dokumenata, a cjelokupna je slika nadopunjena pomoću članka Marijana Maticke koji je analizirao tekstove o mađarskoj manjini u hrvatskim dnevnim novinama 1945. – 1950. Potpoglavlje o položaju židovske manjine temelji se na knjizi Melite Švob u kojoj se iznosi pregled povijesti Židova u 19. i 20. stoljeću. U prikazu položaja Roma korišteno je djelo jednog od najznačajnijih romskih autora Rajka Đurića iz Srbije *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitz*, kao i njegov članak *A Standard Rromani Language – A pre-condition and basis for a national and cultural identity for the Roma* koji se jednim dijelom dotiče i obrazovanja Roma u Jugoslaviji, kao i knjiga Zoltana Baranya *The East European Gypsies: regime change, marginality and ethno-politics*.

2. PODACI O ETNIČKOJ PRIPADNOSTI PREMA POPISIMA STANOVNIŠTVA IZ 1948. I 1953. GODINE

U razdoblju od 1945. do 1955. godine na području Jugoslavije su provedena dva popisa stanovništva. Prvi poslijeratni popis stanovništva proveden je 15. 03. 1948. godine, prilikom kojeg se osoba mogla slobodno izjasniti o svojoj etničkoj pripadnosti. Rezultati popisa stanovništva prema narodnosti prikazani su u tabeli 1.

U Hrvatskoj je 1948. godine živjelo 3 756 807 stanovnika, od čega je ukupno 2 975 399 Hrvata (79,2 %) i 543 795 Srba (14,5 %). Prema popisu, najbrojnija manjina u Narodnoj Republici Hrvatskoj (NRH) su Talijani. Oni čine 2 % od ukupnog broja stanovnika, tj. ima ih 76 093 prema popisu. Mađari čine drugu najbrojniju manjinu u NRH, a prema popisu ih ima 1,4 % od ukupnog stanovništva Hrvatske, tj. 51 399 stanovnika. Češka narodnost ima 28 991 pripadnika i s udjelom od 0,8 % predstavlja treću po brojnosti manjinu u NRH. Po brojnosti zatim slijede ove narodnosti: Nijemci, Slovaci, Ukrajinci i Rusini, Rusi te druge narodnosti.

Usporedimo li broj pripadnika manjina u Federativnoj FNRJ i u NRH 1948. godine, možemo uočiti kako je u Hrvatskoj živio najveći broj Talijana s područja Jugoslavije, čak njih oko 95 % od ukupnog broja Talijana koji su živjeli u Jugoslaviji. Iako su Mađari druga najbrojnija manjina u NRH, njih je u Hrvatskoj tada živjelo samo oko 10 % u odnosu na cjelokupnu mađarsku zajednicu na području FNRJ. Najveći broj Mađara u Jugoslaviji živio je na području Narodne Republike Srbije, a većinom su bili nastanjeni u Autonomnoj pokrajini Vojvodini (AP Vojvodini).

U Hrvatskoj je bilo nastanjeno i oko 75 % Čeha u odnosu na ukupan broj Čeha u Jugoslaviji. Dakle najveći broj Čeha u Jugoslaviji živio je u Hrvatskoj, dok ih je u Srbiji živjelo oko 17 %, a manji broj u ostalim republikama Jugoslavije. Broj Nijemaca na teritoriju jugoslavenskih republika višestruko se smanjio u odnosu na prijeratno razdoblje te ih je 1948. godine u FNRJ bilo 55 337 u odnosu na podatke iz popisa stanovništva iz 1931. godine kada ih je bilo oko 500 000.² Najveći broj Nijemaca 1948. godine živio je u Srbiji, njih 41 460 (74,9 %), dok ih je u Hrvatskoj živjelo 10 144 ili oko 18 % od ukupnog broja Nijemaca na području Jugoslavije. Slovaka je u Hrvatskoj bilo 10 097, tj. 12 % od ukupne slovačke populacije koja je tada živjela u Jugoslaviji, a najbrojniji su bili u Srbiji gdje ih je bilo nastanjeno 73 140 ili 87,5 % od ukupne slovačke populacije u Jugoslaviji i to na području AP Vojvodine u kojoj je živio i veliki broj pripadnika drugih manjina, kao što su Rumunji, Nijemci, Romi, Rusini i drugi.

² Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga IX. Stanovništvo po narodnosti. (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.): XIII.

Rusina i Ukrajinaca je na području Hrvatske bilo 6 397, tj. oko 17 % u odnosu na broj Rusina i Ukrajinaca u FNRJ, kojih je najviše živjelo u Srbiji (61%), zatim u BiH (21,2 %), a potom mali broj u drugim republikama. Nakon izvršenog popisa stanovništva, sve osobe koje su kao narodnost izjavile da su Ruteni, Rusini, Ukrajinci, Priкарпатски Rusi i Rusi-Ukrajinci, odvojene su u jedinstvenu kategoriju Rusini – Ukrajinci.³ U Hrvatskoj je nakon Drugog svjetskog rata prema popisu stanovništva živjelo 405 Roma, dok ih je u Jugoslaviji živjelo 72 736, a najveći broj ih je bio u Srbiji i Makedoniji.

Židova je u NRH 1948. popisano 712, u odnosu na njih 6861 u FNRJ, sa značajnijom populacijom u Srbiji i BiH. U tabeli 1 navedeni su u kategoriji *ostale i nepoznate narodnosti*, kao i na primjer Austrijanci, jer svaka od tih narodnosti sudjeluje u ukupnom broju stanovnika FNRJ s manje od 0,0 %.⁴

U uputama za popunjavanje popisnice za popis stanovništva 1948. godine pisalo je: *Svako lice upisaće koje je narodnosti, na pr.: Srbin, Hrvat, Slovenac, Makedonac, Crnogorac, Madjar, Šiptar, Rumun itd. Muslimani će staviti: Srbin – Musliman, Hrvat – Musliman, neopredjeljen – musliman.*⁵ Dakle, muslimani su se prilikom popisivanja 1948. godine u odgovoru na pitanje kojoj narodnosti pripadaju opredjeljivali i za narodnost i za vjeru. Iz rezultata popisa je vidljivo da su se opredjeljivali za 3 narodnosti: srpsku, hrvatsku i makedonsku (Srbin – musliman, Hrvat – musliman, Makedonac – musliman) ili kao neopredijeljeni (musliman – neopredijeljen). Nakon popisa su bili pribrojeni Srbima, Hrvatima, Makedoncima, a kao posebna kategorija je vođena jedino ona koja se odnosi na muslimane-neopredijeljene. Od nacionalno neopredijeljenih muslimana 97,5 % ih je živjelo u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini (NR BiH).⁶

U popisnici korištenoj na popisu stanovništva 1953. godine nije bilo predviđeno da se osoba deklarira kao musliman – neopredijeljen ili musliman – Srbin, musliman – Hrvat, musliman – Makedonac, kao što je to bilo prilikom popisa stanovništva 1948. godine, nego je za muslimane jugoslavenskog porijekla bila predviđena grupa *Jugoslaven neopredijeljen*. U uputama za popunjavanje popisnice, koje su namijenjene popisivačima, uz rubriku *narodnost* je stajala sljedeća uputa: *Svako lice upisuje onu narodnost kojoj po svom slobodnom uvjerenju pripada. Za lica koja nisu nacionalno opredjeljena treba utvrditi da li su po svom etničkom porijeklu Jugosloveni ili stranci, odnosno nacionalne manjine. Ako je nacionalno*

³ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga IX. Stanovništvo po narodnosti, XVIII.

⁴ „Stanovništvo po polu i narodnosti“ U: *Statistički bilten*, I (1950.), 16,17.

⁵ Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga IX. Stanovništvo po narodnosti, IX.

⁶ Ibid., XVII.

*neopredjeljeno lice Jugoslavenkog porijekla (npr. muslimani u BiH, a dijelom i u Sandžaku, Crnoj Gori i Makedoniji) upisaće kao narodnost „Jugosloven-neopredjeljen“. Ako nacionalno lice nije jugoslovenskog porijekla, popisaće se kao „nacionalno neopredjeljeno“.*⁷

Na popisu stanovništva 1961. godine je prvi put bilo moguće deklarirati se kao Musliman po etničkoj pripadnosti.

Tabela 1: Rezultati popisa stanovništva 1948. godine prema narodnosti.⁸ Prva brojka predstavlja apsolutan broj stanovnika u pojedinoj republici; druga brojka predstavlja udio narodnosti u republici u odnosu na ukupan broj te narodnosti u FNRJ, u postocima; treća brojka predstavlja udio narodnosti u populaciji pojedine republike. Nazivi narodnosti su preuzeti iz dokumenta u kojem su objavljeni rezultati popisa stanovništva.

⁷ *Popis stanovništva 31. marta 1953. godine. Uputstvo za sreske-gradske i opštinske popisne komisije i za instruktore popisa* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 25. 02. 1953.), 39.

⁸ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, XIV.

Republika	Srbija	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Makedonija	Crna Gora	Ukupno FNRJ
Srbi	4 823 730 73,7 % 73,9 %	543 795 8,3 % 14,5 %	7 048 0,1 % 0,5 %	1 136 116 17,3 % 44,3 %	29 721 0,5 % 2,6 %	6 707 0,1 % 1,8 %	6 547 117
Hrvati	169 864 4,5 % 2,6 %	2 975 399 78,6 % 79,2 %	16 069 0,4 % 1,2 %	614 123 16,2 % 23,0 %	2 090 0,1 % 0,2 %	6 808 0,2 % 1,8 %	3 784 353
Slovenci	20 998 1,5 % 0,3 %	38 734 2,7 % 1,0 %	1 350 149 95,4 % 97,0 %	4 338 0,3 % 0,2 %	729 0,1 % 0,1 %	484 0,0 % 0,1 %	1 415 432
Makedonci	17 917 2,2 % 0,3 %	1 387 0,2 % 0,0 %	366 0,0 % 0,0 %	675 0,1 % 0,0 %	789 648 97,5 % 68,5 %	133 0,0 % 0,0 %	810 126
Neopredeljeni muslimani	17 315 2,1 % 0,3 %	1 077 0,1 % 0,0 %	179 0,0 % 0,0 %	788 403 97,5 % 30,7 %	1 560 0,2 % 0,1 %	387 0,1 % 0,1 %	808 921
Šiptari	532 011 70,9 % 8,2 %	635 0,1 % 0,0 %	216 0,0 % 0,0 %	755 0,1 % 0,0 %	197 389 26,3 % 17,1 %	19 425 2,6 % 5,2 %	750 431
Madjari	433 701 87,4 % 6,7 %	51 399 10,4 % 1,4 %	10 579 2,1 % 0,8 %	532 0,1 % 0,0 %	219 0,0 % 0,0 %	62 0,0 % 0,0 %	496 492
Crnogorci	74 860 17,6 % 1,1 %	2 871 0,7 % 0,1 %	521 0,1 % 0,0 %	3 094 0,7 % 0,1 %	2 348 0,6 % 0,2 %	342 009 80,3 % 90,7 %	425 703
Vlasi	93 440 90,8 % 1,4 %	1 0,0 % 0,0 %	-	1 0,0 % 0,0 %	9 511 9,2 % 0,8 %	-	102 953
Turci	1 914 2,0 % 0,0 %	13 0,0 % 0,0 %	5 0,0 % 0,0 %	80 0,1 % 0,0 %	95 940 97,9 % 8,3 %	2 0,0 % 0,0 %	97 954
Slovaci	73 140 87,5 % 1,1 %	10 097 12,1 % 0,3 %	82 0,1 % 0,0 %	274 0,3 % 0,0 %	29 0,0 % 0,0 %	4 0,0 % 0,0 %	83 626
Italijani	863 1,1 % 0,0 %	76 093 95,6 % 2,0 %	1 458 1,8 % 0,1 %	964 1,2 % 0,0 %	56 0,1 % 0,0 %	141 0,2 % 0,0 %	79 575
Cigani	52 181 71,7 % 0,8 %	405 0,6 % 0,0 %	46 0,1 % 0,0 %	442 0,6 % 0,0 %	19 500 26,8 % 1,7 %	162 0,2 % 0,0 %	72 736
Rumuni	63 130 98,5 % 1,0 %	743 1,2 % 0,0 %	71 0,1 % 0,0 %	71 0,1 % 0,0 %	77 0,1 % 0,0 %	3 0,0 % 0,0 %	64 095
Bugari	59 472 97,3 % 0,9 %	637 1,0 % 0,0 %	35 0,1 % 0,0 %	94 0,1 % 0,0 %	889 1,5 % 0,1 %	13 0,0 % 0,0 %	61 140
Nemci	41 460 74,9 % 0,6 %	10 144 18,3 % 0,3 %	1 824 3,3 % 0,1 %	1 174 2,1 % 0,1 %	360 0,7 % 0,0 %	375 0,7 % 0,1 %	55 337
Česi	6 760 17,3 % 0,1 %	28 991 74,3 % 0,8 %	1 063 2,7 % 0,1 %	1 978 5,1 % 0,1 %	130 0,3 % 0,0 %	93 0,3 % 0,0 %	39 915
Rusini – Ukrajinci	22 667 61,0 % 0,4 %	6397 17,2 % 0,2 %	170 0,5 % 0,0 %	7 883 21,2 % 0,3 %	-	23 0,1 % 0,0 %	37 140
Rusi	13 329 66,4 % 0,2 %	3210 16,0 % 0,1 %	796 4,0 % 0,1 %	1 316 6,5 % 0,1 %	1 141 5,7 % 0,1 %	277 1,4 % 0,1 %	20 069
Ostale i nepoznate narodnosti	9 214 46,4 % 0,1 %	4779 24,0 % 0,1 %	1 196 6,0 % 0,1 %	2 964 14,9 % 0,1 %	1 649 8,3 % 0,2 %	81 0,4 % 0,1 %	19 883
Ukupno	6 527 966	3 756 807	1 391 873	2 565 277	1 152 986	377 189	15 772 098

Drugi poslijeratni popis stanovništva u Jugoslaviji održan je 31. 03. 1953. godine. Konačni rezultati popisa prikazani su u tabeli 2.

Broj stanovnika u Hrvatskoj prema popisu iz 1953. godine povećao se za 162 010 u odnosu na rezultate popisa iz 1948. godine, a od svih narodnosti u Hrvatskoj najznačajniji je bio porast broja Hrvata kojih je bilo više za 142 114. I broj stanovnika FNRJ se povećao na ovom popisu stanovništva, i to za 1 164 466 stanovnika. Dakle, 1953. godine u NRH je popisano 3 918 817 stanovnika, a u FNRJ 16 936 573 stanovnika.

Prema podacima uočljiv je veliki demografski pad talijanske zajednice na području Hrvatske. Između 1948. godine i 1953. godine broj Talijana na području NRH je smanjen za 56,22 %, a udjel u ukupnom stanovništvu Hrvatske s 2 % na 0,8 %. Stoga su najbrojnija manjina u NRH 1953. godine Mađari kojih je bilo 47 711 ili 1,2 % od ukupnog broja stanovnika u NRH, a kod kojih je u odnosu na 1948. godinu primjetan pad populacije od oko 7 %. Česi su i po ovom popisu stanovništva treća nabrojnija manjina u NRH, iza Talijana, sa 25 954 osoba, što čini 0,7 % od ukupne populacije u Hrvatskoj. Broj Čeha je u padu u odnosu na popis stanovništva iz 1948. godine, a radi se o smanjenju od oko 10 %.

Broj Nijemaca je bio u porastu (rast od oko 10 %): u Hrvatskoj ih je 1953. godine živjelo 11 242, dok je broj Rusina i Ukrajinaca te Slovaka pao. Broj Rusina i Ukrajinaca u rezultatima ovog popisa stanovništva iskazan je zajedno, i to u kategoriji *Rusini*. Od 1971. godine podaci o broju Rusina i broju Ukrajinaca se iskazuju odvojeno prilikom popisa stanovništva.

Romska zajednica je prema popisu stanovništva brojnija – 1948. godine ih je na području Hrvatske bilo popisano 405, a 1953. godine 1261. O padu broja Židova u Hrvatskoj govori podatak da je popisom 1953. godine bilo evidentirano 413 Židova u Hrvatskoj, znatno manje nego prethodnim popisom kada ih je bilo 712, što je u skladu s činjenicom da je i na području cijele Jugoslavije 1953. godine broj Židova znatno pao (sa 6861 na 2307).⁹

Tabela 2: Rezultati popisa stanovništva 1953. godine prema narodnosti.¹⁰ Prva brojka predstavlja apsolutan broj stanovnika u pojedinoj republici. U drugom redu: lijeva brojka predstavlja udio narodnosti u republici u odnosu na ukupan broj te narodnosti u FNRJ, u postocima; desna brojka predstavlja udio narodnosti u populaciji pojedine republike. Nazivi narodnosti su preuzeti iz dokumenta u kojem su objavljeni rezultati popisa stanovništva.

⁹ „Stanovništvo po polu i narodnosti“, 16, 17.

¹⁰ *Popis stanovništva 1953. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja* (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.): 50-51, 70-71.

Republika	Srbija	Hrvatska	Slovenija	Bosna i Hercegovina	Makedonija	Crna Gora	Ukupno FNRJ
Srbi	5 152 939 72,9 % 73,8 %	598 411 8,4 % 15,3 %	11 225 0,1% 0,8%	1 264 372 17,9% 44,4%	35 112 0,5% 2,7%	13 864 0,2% 3,3%	7 065 923
Hrvati	173 246 4,4 % 2,5 %	3 117 513 78,4 % 79,5 %	17 978 0,4% 1,2%	654 229 16,5% 23,0%	2 770 0,1% 0,2%	9 814 0,2% 2,3%	3 975 550
Slovenci	20 717 1,4 % 0,3 %	43 010 2,9 % 1,1 %	1 415 448 95,1% 96,6%	6 300 0,4% 0,2%	983 0,1% 0,1%	642 0,1% 0,2%	1 487 100
Makedonci	27 277 3,0 % 0,4 %	2 385 0,3 % 0,0 %	640 0,1% 0,0%	1 884 0,2% 0,1%	860 699 96,4% 66,0%	362 0,0% 0,1%	893 247
Crnogorci	86 061 18,5 % 1,2 %	5 128 1,1 % 0,1 %	1 356 0,3% 0,1%	7 336 1,6% 0,3%	2 526 0,5% 0,2%	363 686 78,0% 86,6%	466 093
Jugosloveni neopredeljeni	81 081 8,1 % 1,2 %	16 135 1,6 % 0,4 %	1 617 0,2% 0,1%	891 800 89,3% 31,3%	1 591 0,2% 0,1%	6 424 0,6% 1,5%	998 698
Šiptari	565 513 75,0 % 8,1 %	1 001 0,1 % 0,0 %	169 0,0% 0,0%	1 578 0,2% 0,1%	162 524 21,6% 12,4%	23 460 3,1% 5,6%	754 245
Austrijanci	295 20,2 % 0,0 %	749 51,3 % 0,0 %	289 19,8% 0,0%	87 6,0% 0,0%	24 1,7% 0,0%	15 1,0% 0,0%	1 459
Bugari	60 146 97,5 % 0,9 %	464 0,7 % 0,0 %	49 0,1% 0,0%	108 0,2% 0,0%	920 1,5% 0,1%	21 0,0% 0,0%	61 708
Česi	5 948 17,2 % 0,1 %	25 954 75,2 % 0,7 %	807 2,3% 0,1%	1 638 4,8% 0,1%	114 0,3% 0,0%	56 0,2% 0,0%	34 517
Slovaci	75 027 88,3 % 1,1 %	9 570 11,3 % 0,2 %	60 0,0% 0,0%	314 0,4% 0,0%	20 0,0% 0,0%	8 0,0% 0,0%	84 999
Grci	1 279 55,5 % 0,0 %	105 4,6 % 0,0 %	24 1,0% 0,0%	26 1,1% 0,0%	848 36,8% 0,1%	22 1,0% 0,0%	2 304
Italijani	636 1,8 % 0,0 %	33 316 92,9 % 0,8 %	854 2,4% 0,1%	909 2,5% 0,0%	41 0,1% 0,0%	118 0,3% 0,0%	35 874
Jevreji – izraeličani	1 504 65,2 % 0,0 %	413 17,9 % 0,0 %	15 0,7% 0,0%	310 13,4% 0,0%	55 2,4% 0,0%	10 0,4% 0,0%	2 307
Mađari	441 907 88,0 % 6,3 %	47 711 9,5 % 1,2 %	11 019 2,2% 0,8%	1 140 0,3% 0,0%	207 0,0% 0,0%	191 0,0% 0,0%	502 175
Nemci	46 228 76,4 % 0,7 %	11 242 18,6 % 0,3 %	1 617 2,7% 0,1%	1 111 1,8% 0,0%	136 0,2% 0,0%	202 0,3% 0,1%	60 536
Poljaci	1 398 31,5 % 0,0 %	1 575 35,5 % 0,0 %	275 6,2% 0,0%	1 161 26,2% 0,0%	24 0,5% 0,0%	7 0,1% 0,0%	4 440
Vlasi	28 047 76,4 % 0,4 %	2 0,0 % 0,0 %	9 0,0% 0,0%	2 0,0% 0,0%	8 668 23,6% 0,7%	-	36 728
Rumuni	59 705 98,9 % 0,9 %	418 0,7 % 0,0 %	41 0,1% 0,0%	91 0,1% 0,0%	103 0,2% 0,0%	6 0,0% 0,0%	60 364
Rusini	23 720 63,5 % 0,3 %	5 980 16,0 % 0,2 %	46 0,1% 0,0%	7 473 20,0% 0,3%	127 0,4% 0,0%	7 0,0% 0,0%	37 353
Rusi	7 829 63,0 % 0,1 %	2 183 17,5 % 0,1 %	593 4,8% 0,0%	951 7,7% 0,0%	672 5,4% 0,0%	198 1,6% 0,1%	12 426
Turci	54 526 21,0 % 0,8 %	276 0,1 % 0,0 %	68 0,0% 0,0%	435 0,2% 0,0%	203 938 78,6% 15,6%	292 0,1% 0,1%	259 535
Cigani	58 800 69,4 % 0,9 %	1 261 1,5 % 0,0 %	1 663 2,0% 0,1%	2 297 2,7% 0,1%	20 462 24,1% 1,6%	230 0,3% 0,1%	84 713
Ostali Sloveni	157 28,6 % 0,0 %	187 34,1 % 0,0 %	54 9,8% 0,0%	126 23,0% 0,0%	11 2,0% 0,0%	14 2,5% 0,0%	549
Ostali nesloveni	1 837 65,8 % 0,0 %	546 19,6 % 0,0 %	100 3,6% 0,0%	90 3,2% 0,0%	187 6,7% 0,0%	31 1,1% 0,0%	2 791
Nacionalno neopredeljeni	1 337 29,4 % 0,0 %	826 18,2 % 0,0 %	198 4,3% 0,0%	660 14,5% 0,0%	1 383 30,4% 0,1%	146 3,2% 0,0%	4 550
Nepoznato	1 994 31,2 % 0,0 %	2 406 37,7 % 0,1 %	211 3,3% 0,0%	1 362 21,3% 0,1%	369 5,8% 0,0%	47 0,7% 0,0%	6 389
Ukupno	6 979 154	3 918 817	1 466 425	2 847 790	1 304 514	419 873	16 936 573

3. PRAVNI OKVIR ZA OSTVARIVANJE PRAVA MANJINA U FNRJ/SFRJ

Pregled i analiza zakonskih dokumenata omogućuje nam uvid u normativni odnos prema manjinama. Stoga ćemo u ovom potpoglavlju donijeti pregled ustava i zakona FNRJ i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), i to u širem vremenskom okviru od onog kojim se ovaj rad bavi, kako bi mogli pratiti kontinuitet u pogledu normativnog odnosa prema manjinama, kao i upotrebu terminologije koja se odnosi na manjine (nacionalne manjine/narodnosti/narodnosti i etničke grupe). S druge strane, analizirat će se zakoni koji reguliraju područje obrazovanja. Budući da su oni u skladu s ustavima oni će potvrditi sve ustavne odredbe, ali će nam dati širu sliku o načinima utvrđivanja prava manjina u obrazovanju.

Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) održano 29. studenog 1943. godine, na kojem su donesene odluke na kojima je kasnije utemeljena nova država, rezultiralo je i *Odlukom o izgradnji nove države na federativnom principu*. Jedna od pet točaka Odluke odnosi se na nacionalne manjine: *Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji obezbediće se sva nacionalna prava* (točka 4).¹¹ Ova Odluka kao i druge odluke AVNOJ-a s Drugog zasjedanja zakonski su omogućile Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) da se na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a od 8. do 9. svibnja 1944. godine proglasi *vrhovnim tijelom državne vlasti Hrvatske kao federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije* (DFJ).¹² Tada je usvojena i *Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske* u kojoj stoji: *Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život*.¹³

Odredba o nacionalnim manjinama bila je uključena i u prvi *Ustav FNRJ* iz 1946. godine u kojem je člankom 13 bilo definirano sljedeće: *nacionalne manjine u FNRJ uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe svog jezika*.¹⁴ Istim je Ustavom jednakost svih građana pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest (članak 21). Identične odredbe sadrži i *Ustav NRH* iz 1947. godine (čl. 14 i 22).¹⁵

¹¹ Web stranica Arhiva Jugoslavije, Deklaracija Drugog zasjedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije 29. novembar 1943., http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklaracija_drugog_zasedanja_avnoja.html (pristupljeno 30. 08. 2013.).

¹² Franko Mirošević, ur., *Povijest Hrvata: od 1918. do danas, treća knjiga* (Zagreb: Školska knjiga, 2007.), 238.

¹³ Hodimir Sirotković, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbirka dokumenata 1944.: od 1. siječnja do 9. svibnja* (bila potvrđena Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1970.), 666.

¹⁴ „Ustav FNRJ“, *Službeni list FNRJ*, 10 (01. 02. 1946.).

¹⁵ „Ustav NRH“, *Narodne novine: Službeni list NRH*, 7 (23. 01. 1947.).

Ustavom SFRJ iz 1963. godine nastupile su određene promjene u definiranju opsega prava manjina kao i u terminološkom određenju pojma *manjine*. Osim što je njime bilo obuhvaćeno pravo manjina na slobodnu upotrebu jezika i razvijanja vlastite kulture, kao i u prethodnom ustavu, njime je utvrđeno i pravo na osnivanje manjinskih organizacija, a pripadnicima nacionalnih manjina jamčilo se i pravo na osnivanje škola s nastavom na njihovom jeziku (čl. 43).¹⁶ Ovim je ustavom dana mogućnosti i pripadnicima naroda Jugoslavije da imaju nastavu na svom jeziku na teritoriju druge jugoslavenske republike (čl. 42). U *Ustavu SFRJ iz 1963. godine* termin *nacionalne manjine* zamijenjen je terminom *narodnosti*. Prema stajalištu SKJ, to je dokaz opredjeljenja za razvoj narodnosti kao ravnopravnih subjekata društvene zajednice koja je uključena u spektar društvenih odnosa – kulturnih, političkih i ekonomskih.¹⁷ Ištvan Rajčan, predsjednik Skupštine Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine u prvoj polovici 1980-ih godina, u svojem članku objavljenom u časopisu *Socijalizam*, glasilu Saveza komunista Jugoslavije, na temu položaja narodnosti i nacionalne ravnopravnosti, navodi kako *...promena odrednice manjina u narodnost očigledno nije samo, a nije ni pre svega terminološke prirode. To je rezultat istorijskog nastojanja da položaj i perspektive, uloga i stvarno učešće, kako slovenskih tako i neslovenskih naroda u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji, ne budu rešavani kao većinski ili manjinski.*¹⁸

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) iz 1963. godine omogućio je manjinama ostvarivanje jednakih prava kao i savezni Ustav, dakle onih koja se odnose na jezik, kulturu, manjinske organizacije i na obrazovanje na jeziku manjine (članak 34 i 93).¹⁹

Godine 1968. usvojeni su *Amandmani na Ustav SFRJ iz 1963. godine*, a amandman XIX. odnosio se u potpunosti na manjine. Ovim amandmanom dodatno je bila naglašena ravnopravnost naroda i narodnosti (tj. konstitutivnih naroda i manjina) kroz osiguravanje primjene ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti na područjima na kojima žive te kroz uvođenje prava manjina na upotrebu njihovog jezika u ostvarivanju njihovih prava i dužnosti te u slučajevima postupaka pred tijelima državne uprave.²⁰

¹⁶ „Ustav SFRJ“, *Službeni list SFRJ*, 14 (10. 04. 1963.).

¹⁷ Mirjana Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru: verzija na hrvatskom jeziku* (Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1990.), 92

¹⁸ Ištvan Rajčan, „O nacionalnoj ravnopravnosti i aktuelnim pitanjima položaja narodnosti“ U: *Socijalizam: časopis Saveza komunista Jugoslavije*, XXVII, 11 (1984.), 1587.

¹⁹ „Ustav SRH“, *Narodne novine: Službeni list SRH*, 15 (10. 04. 1963.).

²⁰ „Ustavni amandmani VII-XIX“, *Službeni list SFRJ*, 55 (30. 12. 1968.).

Ustavom SFRJ iz 1974., ujedno posljednim ustavom SFRJ, potvrđene su odredbe donesene amandmanima iz 1968. godine koji se tiču nacionalnih manjina. Ravnopravnost naroda i narodnosti, uz posebna prava nacionalnih manjina, dio su i *Ustava SRH* iz 1974. godine. Tim su Ustavom narodnostima garantirana sljedeća prava: pravo na slobodnu i ravnopravnu upotrebu jezika i pisma, pravo na razvoj vlastite kulture, pravo na odgoj i obrazovanje na vlastitom jeziku, pravo na osnivanje vlastitih organizacija, pravo na upotrebu svojih nacionalnih obilježja, pravo na razmjernu zastupljenost u državnim tijelima, pravo na upotrebu svog jezika i pisma u javnom životu i u postupku pred državnim organima i organizacijama. (čl. 137 i 138) Člankom 139 također je utvrđeno osiguravanje posebnih sredstava unutar budžeta tijela društveno-političke zajednice za ostvarivanje prava manjina utvrđenih ustavom. U ovom su ustavu po prvi puta pojedinačno nabrojene nacionalne manjine u SRH, i to: Mađari, Česi, Talijani, Slovaci, Rusini i Ukrajinci (čl. 137). Ostale manjine s područja SRH nisu spomenute imenom, nego su obuhvaćene pojmom *drugi narodi i narodnosti*.²¹ Uz termine *narodi* i *narodnosti* u *Ustavu SRH* iz 1974. godine, kao i u ustavima drugih republika i pokrajina (uz iznimku Bosne i Hercegovine i Crne Gore) pojavljuje se termin *etničke grupe*, koji u Ustavu nije dodatno pojašnjen.²²

Nakon kratkog opisa ovih ključnih dokumenata može se utvrditi da su posebna prava manjina bila ugrađena u temeljne dokumente od samog početka stvaranja nove države. Ustavima FNRJ, a kasnije i SFRJ, kao i onim republičkim, krug prava manjina postupno se proširivao, a zakonski je bilo omogućeno ravnopravno sudjelovanje pripadnika manjina u kulturnom, društvenom i političkom životu, iz čega je vidljiva evolucija u definiranju opsega prava manjina u Jugoslaviji.

3.1. Zakoni iz područja obrazovanja

Pravo na obrazovanje za pripadnike manjina također je obuhvaćeno i posebnim zakonima iz područja obrazovanja. U *Zakonu o narodnim školama* NR Hrvatske usvojenom 1951. godine jedan je članak posvećen obrazovanju manjina: *za pripadnike nacionalnih manjina otvaraju se posebne narodne škole ili posebna odjeljenja, u kojima se nastava vrši na jeziku nacionalne manjine* (čl. 7).²³

²¹ „Ustav SRH“, *Narodne novine: Službeni list SRH*, 8 (22. 02. 1974.).

²² Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, 92.

²³ „Zakon o narodnim školama“, *Narodne novine: Službeni list NRH*, 71 (13. 12. 1951.).

Godine 1958. na saveznoj je razini donesen *Opći zakon o školstvu*. Tim su zakonom prvi put prava manjina u obrazovanju detaljnije zakonski definirana, dok je do tada obrazovanje manjina bilo regulirano *Smjernicama za manjinske škole* Komisije Privremenog prosvetnog saveta Ministarstva prosvete DFJ iz 1945. godine.²⁴ Ovaj zakon donosi gotovo iste odredbe koje su sadržavale i *Smjernice za manjinske škole*. Novina je davanje mogućnosti otvaranja škola s dvojezičnom nastavom, s čime se u praksi započelo dvije godine ranije, 1956., kada se pristupilo otvaranju mješovitih škola s odjeljenjima s nastavom na hrvatskom ili srpskom jeziku i na jeziku pojedine manjine. *Uvodni zakon za Opći zakon o školstvu*, donesen u isto vrijeme kada i sami Zakon, odredio je svim republikama donošenje posebnih zakona o školama s jezikom manjina u roku od dvije godine.²⁵

Odredbe o pravima pripadnika manjina u NRH na nastavu na njihovom jeziku sadržane su i u *Zakonu o gimnazijama*²⁶ te *Zakonu o osnovnoj školi*²⁷ donesenima 1959. godine u NR Hrvatskoj. Posebnog zakona koji bi uređivao područje manjinskog obrazovanja nije bilo sve do 1964. godine, kada je Sabor SR Hrvatske proglasio *Zakon o školama s nastavom na jeziku pojedinih narodnosti*.²⁸ Petnaest godina kasnije, 1979. godine, donesen je *Zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti*²⁹, čijim je stupanjem na snagu prestao važiti *Zakon o školama s nastavom na jeziku pojedinih narodnosti*.

²⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Manjine-ostalo, Referat o iseljeničkim i manjinskim školama.

²⁵ „Uvodni zakon za Opći zakon o školstvu“, „Opći zakon o školstvu“, *Službeni list FNRJ*, 23 (16. 07. 1958.).

²⁶ Vidi članak 8 Zakona o gimnazijama, *Narodne novine: Službeni list NRH*, 31 (07.08.1959.).

²⁷ Vidi članak 34 Zakona o osnovnoj školi, *Narodne novine: Službeni list NRH*, 32 (14.08.1959.).

²⁸ „Zakon o školama na jeziku pojedinih narodnosti“, *Narodne novine: Službeni list SRH*, 30 (30. 07. 1964.).

²⁹ „Zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti“, *Narodne novine: Službeni list SRH*, 25 (09. 06. 1979.).

4. SUSTAV OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ 1945. – 1955.

Organiziranje obrazovnog sustava na područjima pod partizanskom kontrolom u Hrvatskoj započelo je još tijekom rata. Radom na području školstva rukovodio je Odjel narodne prosvjete / Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. *Odlukom o narodnoj vladi Hrvatske*, koju je ZAVNOH donio 14. 04. 1945. godine, osnovano je Ministarstvo prosvjete NRH. Ono je djelovalo sve do sredine 1951. godine. Tada je osnovan Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, koji je preuzeo poslove Ministarstva prosvjete.

Ministarstvo prosvjete NRH provodilo je prosvjetnu politiku razvijenu u Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), tj. u radnim tijelima Komiteta (Komisija za škole CK KPJ, Agitprop CK KPJ), a najznačajnije osobe iz ministarstava (ministri, pomoćnici ministara) bili su ujedno članovi Komunističke partije te su sudjelovali u radu Komisije za škole i Agitpropa na republičkoj razini (Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske – CK KPH).³⁰ Glavne djelatnosti Ministarstva prosvjete NRH bile su upravljanje predškolskim sustavom i sustavom osnovnih i srednjih škola (osim škola učenika u privredi – strukovnih škola, za koje su bila nadležna pojedina ministarstva), uključujući i manjinske škole, zatim donošenje nastavnih planova i programa za škole u skladu sa smjernicama saveznih tijela te vođenje brige o đачkim domovima i narodnom prosvjećivanju. Ministarstvo prosvjete NRH je kao središnja obrazovna institucija u republici surađivalo s lokalnim organima, tj. povjereništva za prosvjetu kotarskih narodnih odbora, izvršiteljima administrativnih odluka Ministarstva.³¹

Ministar prosvjete NRH od samog osnutka ministarstva bio je Ante Vrkljan. Početkom 1946. godine zamijenio ga je Zlatan Sremec, a njega je naslijedio Ivo Babić, imenovan krajem 1946. godine. Vrlo važnu ulogu u radu Ministarstva prosvjete imali su pomoćnici ministara, budući da su oni bili članovi Komisija za škole CK KPH i Agitpropa CK KPH. U razdoblju postojanja Ministarstva prosvjete NRH, od 1945. do 1951., pomoćnici ministara bili su Ivo Frol, Zlatan Sremec, Zoran Palčok, Josip Lukatela, Martina Koritnik i Vlado Kobil.³²

Krajem 1940-ih, nakon raskida odnosa sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), dolazi do promjene u politici FNRJ, a time i u organizaciji državne uprave. Promjene su bile povezane s uvođenjem novog koncepta u Jugoslaviji – radničkog i

³⁰ Ibid., 57

³¹ Katarina Spehnik, *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945. – 1952.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.), 172.

³² Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 55 – 57.

društvenog samoupravljanja. Ministarstva i druga državna tijela tada su preimenovana i reorganizirana u skladu s novim strujanjima, pa je tako ukinuto Ministarstvo prosvjete NRH i osnovan Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH koji je djelovao sve do 1956. godine, kada je ponovno došlo do reorganizacije državne uprave. Osim za osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, dačke domove, narodno prosvjeđivanje, izradu nastavnih planova i programa i slične poslove, Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu bio je zadužen i za visoko školstvo, znanstvene ustanove, kulturu i umjetnost. Najvažnija funkcija u Savjetu bila je ona predsjednika Savjeta, a nju su u razdoblju 1951. – 1956. obavljali Miloš Žanko, zatim Josip Škavić te Mika Špiljak, posljednji predsjednik Savjeta. Sekretar Savjeta bio je Ivan Leko.³³ Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH, za razliku od Ministarstva prosvjete NRH, nije imao organizacijsku jedinicu koja bi bila posve usmjerena na manjinsko školstvo. Štoviše, prema broju dokumenata sačuvanih u fondu Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH, možemo zaključiti kako Savjet nije sustavno pratio rad manjinskih škola i učitelja koji su radili u njima, kao što je to bio slučaj u Ministarstvu prosvjete NRH. Razlozi za to su povezani s procesom decentralizacije i davanja većih ovlasti nižim organima koji je započeo krajem 1940-ih, tako da su Savjetu bili podređeni savjeti za prosvjetu i kulturu narodnih odbora koji su preuzeli dio poslova.³⁴ Savjet je i dalje vodio brigu o nastavnim planovima i programima te udžbenicima, no u arhivskoj građi se više ne pronalaze izvještaji o radu manjinskih škola.

Ministarstvo prosvjete DFJ, koje je vodio Vladimir Ribnikar bilo je zaduženo za školstvo na saveznoj razini (utvrđivanje općih načela državne prosvjetne politike, koordiniranje rada republičkih ministarstava, usuglašavanje razvoja školstva, komunikacija s inozemstvom) i nastavilo je rad Povjereništva za prosvjetu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) formiranog u Jajcu 1943. godine. Promjene u strukturi i nazivu tijela jugoslavenske Vlade zaduženog za obrazovanje bile su česte. Početkom 1946. godine osnovan je Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, koji je naslijedio rad Ministarstva prosvjete DFJ. Predsjednik Komiteta bio je Boris Zihlerl, a nakon njega Marijan Stilinović. Komitet je krajem 1948. godine ukinut i osnovano je Ministarstvo za nauku i kulturu Vlade FNRJ, čije je poslove sredinom 1950. godine preuzeo novoosnovani Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ. Na čelu obiju institucija bio je Rodoljub Čolaković. U siječnju

³³ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 61, 63.

³⁴ Ibid., 58, 63.

1953. godine cjelokupna djelatnost Savjeta za nauku i kulturu Vlade FNRJ prenesena je na Sekretarijat za prosvjetu Saveznog izvršnog vijeća.³⁵

Ministarstvo prosvjete NRH, tijekom kratkog razdoblja svog postojanja, bilo je podložno čestim organizacijskim promjenama. Ustroj ministarstva nekoliko se puta mijenjao, a broj jedinica u ministarstvu se povećavao. Praćenje sustava manjinskog školstva organizirano je u nekoj od organizacijskih jedinica Ministarstva prosvjete NRH od travnja 1948. godine kada je osnovan Odsjek za manjinske škole.³⁶ Može se pretpostaviti da je Odsjek za manjinske škole bio jedna od podjedinica Odjela za osnovne i sedmogodišnje škole i to na temelju dopisa koji se nalaze u fondu Ministarstva prosvjete NRH.³⁷ Odsjek za manjinske škole obavljao je poslove koji su bili vezani uz nastavne planove i programe i udžbenike koji su bili u upotrebi u manjinskim školama (koordiniranje donošenja nastavnog plana i programa, davanje udžbenika na prijevod, izdavanje novih udžbenika), praćenje rada manjinskih škola i dr., a prije njegovog osnivanja brigu o tome su vodili drugi odjeli unutar Ministarstva. Jedna od važnijih figura u Odsjeku za manjinske škole bio je referent za talijanske škole, prosvjetni inspektor i prosvjetni instruktor Eros Sequi, u to vrijeme ujedno tajnik Talijanske unije.³⁸ Za rad talijanskih škola bila su zadužena još dva prosvjetna instruktora i to izvan Ministarstva – jedan u Gradskom povjereništvu Rijeke, a drugi u povjereništvu Gradskog narodnog odbora Pula. Za mađarske škole, prosvjetni je instruktor bio Hrvat.³⁹ Za prosvjetnu instruktoricu u češkim i slovačkim školama bila je postavljena pripadnica češke manjine Marija Rehak.

Za usporedbu, Ministarstvu prosvjete Narodne Republike Srbije (NR Srbije) također je djelovao Odsjek za prosvjećivanje manjina kao dio Odjeljenja za narodno prosvjećivanje,⁴⁰

³⁵ Ibid., 52, 53.

³⁶ Eros Sequi, „Povodom savjetovanja prosvjetnih radnika Talijana u Zagrebu“ U: *Pedagoški rad*, III (1948.), 522.

³⁷ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., Dopuna nastavnom programu za češke i slovačke manjinske škole, 17. 11. 1948.; HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis NRH MPRO, Odjel za osnovne škole i sedmoljetke, Manjinski odsjek Glavnom NO APV, Odjel za osnovne škole i sedmoljetke, 05. 02. 1949.; HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, dopis od MPRO NRH, Odjel za osnovne škole i sedmoljetke, Manjinski odsjek, predmet: Vanškolski rad čeških, slovačkih i rusinskih učitelja na narodnom prosvjećivanju, 08. 02. 1949.

³⁸ Web stranica Istarska enciklopedija, Sequi, Eros, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2473> (pristupljeno 05. 08. 2013.). Eros Sequi (1912 – 1995), književnik i profesor na Katedri za talijanski jezik i književnost FFZG-a te ravnatelj Talijanskog instituta za kulturu. Kao član partizanskog pokreta uređivao je više partizanskih listova na talijanskom jeziku. Jedan je od osnivača Talijanske unije za Istru i Rijeku. Pokrenuo je izdavanje talijanskog časopisa *La Battana*, kojeg je uređivao do 1988. godine. Napisao je mnoge zbirke pjesma, pripovijesti, književne eseje i druge knjige.

³⁹ HR HDA 1220 Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 4. 1949.

⁴⁰ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. (Beograd: IRO „Rad“, 1988.), 235.

koji je vjerojatno imao iste zadaće kao i Odsjek za manjinske škole pri Ministarstvu prosvjete NRH. U Narodnoj Republici Sloveniji (NR Sloveniji) takav je Odsjek osnovao France Ostanek, od 1947. godine načelnik Odjela za osnovne škole u Ministarstvu prosvjete NR Slovenije.⁴¹ Osnivanje odsjeka za manjinske škole u republikama prvenstveno možemo pripisati ostvarivanju ciljeva Petogodišnjeg plana FNRJ (1947. – 1951.). Naime, Petogodišnji plan je imao zacrtane ciljeve koji su se odnosili, osim na ekonomsku sferu, i na prosvjetu i kulturu, a za provedbu su bila osigurana i financijska sredstva. U njihovom postizanju vodeću ulogu je imala državna uprava na višoj razini (ministarstva), koja je na sebi nosila obvezu izvršenja Petogodišnjeg plana, što je vodilo k centralizaciji i većoj kontroli rada,⁴² čemu je pridonijelo i osnivanje Odsjeka za manjinske škole u Ministarstvu prosvjete NRH koje je vodilo evidenciju o manjinskom školstvu.

Nakon završetka rata, obrazovni sustav bio je suočen s brojnim poteškoćama. Ratom razorene ili oštećene školske zgrade, nedostatak kvalificiranih učitelja, udžbenika i pedagoške opreme, usmjeravali su rad Ministarstva na ove probleme, a istodobno je ono bilo usmjereno na uspostavu novog obrazovnog sustava u skladu s temeljnim postavkama nove države. Ciljevi obrazovanja su bili iskorjenjivanje nepismenosti, omasovljenje obrazovanja, obuhvaćanje sve djece školskih obveznika osnovnim obrazovanjem. Na ovim se ciljevima posebice radilo u sklopu ostvarivanja Petogodišnjeg plana koji je započeo 1947. godine. U listopadu 1945., donošenjem *Zakona o sedmogodišnjem osnovnom školovanju*, osnovno je školovanje na teritoriju DFJ produženo s četiri na sedam godina. S ciljem obuhvaćanja svih obveznika sedmogodišnjim školovanjem, pristupilo se otvaranju *sedmoljetki* (sedmogodišnjih škola). Sedmogodišnje su škole nastajale spajanjem osnovnih škola s nižim gimnazijama, odvajanjem nižih razreda potpunih gimnazija i spajanjem s četverogodišnjim osnovnim školama te postepenim izrastanjem iz četverogodišnjih škola.⁴³ U prva četiri razreda sedmogodišnjih škola se održavala razredna nastava koju su održavali učitelji, a u sljedeća tri (peti, šesti, sedmi) predmetna nastava koju su vodili nastavnici. Krajem 1951. godine u Hrvatskoj je s donošenjem *Zakona o narodnim školama* obavezno školovanje produženo sa sedam na osam godina, za svu djecu školske obveznike od sedme do petnaeste godine života.

⁴¹ France Ostanek (1902-1989). Završio je Pedagoški fakultet u Ljubljani, a zatim je radio kao učitelj, ravnatelj škole i prosvjetni radnik. Od 1947. godine bio je načelnik Odjela za osnovne škole u Ministarstvu prosvjete NR Slovenije, zatim povjerenik za prosvjetu i kulturu Oblasnog NO Ljubljana te od 1951. ravnatelj Slovenskog školskog muzeja. Slavica Pavlič. „Petinsedemdesetljetnica Franceta Ostanka – Organizatorja slovenskega šolskega muzeja“ U: *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 25 (1977.), 58.

⁴² Dimić, *Agitprop kultura*, 230.

⁴³ U ranijem sustavu, postojale su četverogodišnje osnovne škole, niže gimnazije (1. – 4. razred) i više gimnazije (5. – 8. razred).

Sedmogodišnje škole su pretvorene u osmogodišnje, sa četiri niža i četiri viša razreda. Ipak, nije se odmah moglo obuhvatiti sve školske obveznike osmogodišnjim obrazovanjem, nego je bilo predviđeno prijelazno razdoblje za ostvarivanje tog cilja u kojem su još uvijek djelovale osnovne škole s četiri, pet ili šest razreda te je do školske godine 1958./1959. oko 97 % školskih obveznika bilo obuhvaćeno osnovnim osmogodišnjim obrazovanjem.⁴⁴

⁴⁴ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 68 – 80.

5. SUSTAV MANJINSKOG OBRAZOVANJA U HRVATSKOJ 1945. – 1955.

5.1. Organizacija sustava manjinskog obrazovanja

Dio obrazovnog sustava u FNRJ/SFRJ bilo je i obrazovanje manjina na materinskom jeziku. Temeljilo se na odredbi Ustava FNRJ iz 1946. godine prema kojoj je nacionalnim manjinama dano pravo na razvoj njihove kulture i slobodne upotrebe njihovog jezika,⁴⁵ kao i na kasnije donesenim republičkim ustavima i zakonima o školstvu. Principi po kojima je bio organiziran sustav obrazovanja za pripadnike manjina od 1945. do 1955. godine izneseni su u *Smjernicama za manjinske škole*⁴⁶ koje je 9. kolovoza 1945. donijela Komisija Privremenog prosvetnog saveta Ministarstva prosvete DFJ.

Prema *Smjernicama za manjinske škole* predviđeno je da se takve škole otvaraju pod uvjetom da postoji barem 20 redovnih učenika, a nema druge škole u mjestu. Tamo gdje škola postoji, otvara se manjinsko odjeljenje sa najmanje 30 redovnih učenika. Roditelji odlučuju o upisu djeteta u manjinske škole. Otvaranje manjinskih škola briga je svake od republika, a i financiranje pada na teret proračuna svake republike. Školska administracija se vodi na jeziku manjine u školi, dok se službena pismena komunikacija vodi na jeziku pojedine republike. Službeni dokumenti i formulari vode se dvojezično, i na jeziku manjine i na službenom jeziku republike. Nadzor nad manjinskim školama je u nadležnosti vlasti, prema zakonima, dok su nastavni instruktori pripadnici manjina. Nastava se izvodi na jeziku pojedine manjine, a od trećeg razreda osnovne škole uz njihov materinski, uvodi se i jezik federalne jedinice (3 sata tjedno). Program manjinskih škola uz redovni program sadrži i materinski jezik, povijest i zemljopis manjine, iako fokus ostaje na povijesti i zemljopisu naroda Jugoslavije. Udžbenici se izdaju u FNRJ, a u izostanku toga se uvoze iz inozemstva uz odobrenje Komiteta za škole i nauku Vlade FNRJ i republičkog ministarstva prosvjete. Nastavnici u manjinskim školama su pripadnici te manjine koji imaju odgovarajuće kvalifikacije za predavanje u školama i državljani su FNRJ. Ukoliko takvih nastavnika nema, do 1951. godine oni mogu biti i strani državljani uz uvjet da je *njihovo političko držanje u skladu s demokratskim principima naše države*.⁴⁷

⁴⁵ "Ustav FNRJ" *Službeni list FNRJ*, 10 (01. 02. 1946.).

⁴⁶ Pojam manjinske škole u *Smjernicama* se odnosio na predškolske, osnovnoškolske, srednjoškolske i ostale obrazovne ustanove. Prvi zakon koji je regulirao principe po kojima se organizira obrazovanje manjina je *Opći zakon o školstvu* iz 1958. godine. Poseban zakon o obrazovanju na manjinskim jezicima donesen je 1964. god.

⁴⁷ Tekst *Smjernica* citiran prema Referatu o iseljeničkim i manjinskim školama. Vidi: HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Manjine – ostalo, Referat o iseljeničkim i manjinskim školama.; AJ 507, XVIII – k. 6., Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji od 1945. – 1956. god., 1957.

U Hrvatskoj, osnovne škole s češkim, slovačkim, talijanskim i mađarskim nastavnim jezikom djelovale su od 1945. godine, a za rusinsku manjinu od školske godine 1948./1949. Od 1945. godine stvarana je mreža manjinskih škola. Radilo se uglavnom o osnovnim školama i odjeljenjima, ali su postojale i sedmogodišnje manjinske škole, gimnazije, vrtići i učiteljske škole i odjeljenja. Broj škola za pripadnike manjina u Jugoslaviji se nakon 1945. godine znatno povećao u odnosu na prijeratno razdoblje.⁴⁸ Ne samo da su se otvarale škole za pripadnike onih manjina koje su imale škole na svom jeziku prije rata, nego se pružilo obrazovanje na materinskom jeziku i za one koji to ranije nisu ostvarivali (npr. Albanci i Turci, kojih je najviše bilo u Srbiji i Makedoniji). U Hrvatskoj su prije rata postojale škole s nastavom na manjinskim jezicima za Nijemce, Mađare, Rusine, Čehe, Slovake i Talijane. Nakon 1945., jedino njemačka manjina nije i dalje mogla koristiti pravo obrazovanja na svom jeziku u Hrvatskoj (iako je ranije bio veliki broj škola na njemačkom jeziku), no u Srbiji (Vojvodina) je radilo nekoliko škola s nastavom na njemačkom jeziku. Mađari, Česi i Slovaci imali su veći broj škola, dok su Rusini školske godine 1948./1949. imali samo dvije škole. Talijanska manjina je imala i najveći broj škola na talijanskom jeziku: osnovne škole, sedmogodišnje, gimnazije, odjeljenja pri školama s nastavom na hrvatskom jeziku, stručne škole i jednu učiteljsku školu u Rijeci. To je bila jedina učiteljska škola s nastavom na nekom manjinskom jeziku, dok su još postojale i katedre za mađarski i češki jezik na učiteljskim školama u Osijeku i Pakracu. Podaci o broju manjinskih škola i odjeljenja u Hrvatskoj u školskoj godini 1949./1950. navedeni su u tabeli 3. Iz tih je podataka vidljivo da se u slučaju talijanske manjine radi o najpovoljnijem omjeru između broja učenika i učitelja. Ta je činjenica rezultat priključenja Istre FNRJ, na čijem se području našao veliki broj talijanskih škola, učenika i učitelja, koji su postali dio obrazovnog sustava koji je bio pod upravom Ministarstva prosvjete NRH.

Tabela 3: Školstvo nacionalnih manjina u Hrvatskoj 1949./1950.⁴⁹ Kao jedinica uzeta je škola u kojoj postoje odjeljenja na nastavnom jeziku manjine. Pojam *srednje općeobrazovne škole* odnosio se na sedmogodišnje škole i na gimnazije. Jedine gimnazije bile su one s nastavom na talijanskom jeziku.

⁴⁸ Zoran Janjetović, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1945.-1955.* (Izlaganje sa znanstvenog skupa „Annales Pilar 2012.“ Zagreb, 01. 06. 2012.), 15.

⁴⁹ „Školstvo nacionalnih manjina po narodnim republikama u 1949/50“ U: *Statistički bilten*, I (1950.), 12.

Nastavni jezik	Osnovne i više osnovne škole				Srednje općeobrazovne škole				Učiteljske škole			
	škole	odjeljenja	učenici	nast.	škole	odjeljenja	učenici	nast.	škole	odjeljenja	učenici	nast.
Češki	15	44	901	21	1	4	175	5	-	-	-	-
Slovački	3	4	222	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Rusinski	2	4	144	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Mađ.	20	46	1521	29	1	2	222	2	-	-	-	-
Tal.	30	143	4102	105	16	76	2183	100	1	4	62	11

Manjinske organizacije imale su značajnu ulogu u obrazovanju manjina. Ne samo da su one izdavale manjinske časopise i organizirale rad folklornih i dramskih grupa te čitaonica, nego su i surađivale s Ministarstvom prosvjete NRH u radu sustava manjinskog školstva. Manjinske su organizacije predlagale otvaranje škola i odjeljenja i surađivale prilikom izrade nastavnih planova i programa i udžbenika. Najjače manjinske organizacije su bile Savez Čeha u Jugoslaviji i Talijanska unija.

Po završetku Drugog svjetskog rata prioritet u obrazovanju je bio povratak na prijeratno razdoblje u pogledu školskih zgrada i opreme, koja je znatno bila uništena ratom, ali i razvoj novog obrazovnog sustava prema novim principima i prioritetima. Tako su prioriteti za manjinsko školstvo bili usmjereni na školovanje nastavnih kadrova, izradu novih nastavnih programa i izradu udžbenika.

Odredba prema kojoj učitelji u manjinskim školama trebaju biti državljani FNRJ i pripadnici te manjine i znati jezik manjine se poštovala.⁵⁰ Osim što su morali ispuniti taj kriterij, morali su imati i odgovarajuće kvalifikacije. Upravo je s time bilo dosta poteškoća kod nekih manjina, jer nije bilo jednostavno pronaći dovoljan broj učitelja koji govore jezik manjine i imaju završenu učiteljsku školu. U tome je za talijansku manjinu značajnu ulogu imala Talijanska učiteljska škola u Rijeci. Za mađarsku i češku manjinu su otvarane katedre i posebni tečajevi jezika za studente na Učiteljskoj školi u Osijeku, Pakracu i Zagrebu. Učitelji materinskog jezika u rusinskim i slovačkim školama uglavnom su se obrazovali u Vojvodini. U slučaju pomanjkanja učitelja unutar neke republike, ministarstva prosvjete drugih republika

⁵⁰ Ovdje iznosimo primjer za škole s nastavom na češkom i slovačkom jeziku – od 23 nastavnika, 21 je bio češke, 1 slovačke, a 1 hrvatske narodnosti. HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Ostale manjinske škole, Pregled nastavnika manjinskih škola u NRH s češkim i slovačkim jezikom.

su surađivala kako bi se pronašli potrebni učitelji, a ako niti to nije bilo moguće, mogli su se, pod posebnim uvjetima primati i strani državljani. Obveza je učitelja u manjinskim školama, kao i u drugim školama, bio i angažman u organiziranju kulturno-obrazovnih aktivnosti: dramskih, folklornih, pjevačkih i čitalačkih grupa. Rad škola nadzirali su prosvjetni inspektori i instruktori, a težilo se da instruktori i inspektori za manjinske škole budu pripadnici manjina. U Ministarstvu prosvjete je tako radio prosvjetni inspektor za talijanske škole koji je bio Talijan, a prosvjetna instruktorica za češke i slovačke škole je bila pripadnica češke manjine. Prosvjetni instruktor za mađarske škole bio je Hrvat, dok za rusinske škole nije postojao poseban prosvjetni instruktor.⁵¹ Instruktori za manjinske škole su bili glavna spona između škola i Ministarstva prosvjete, surađivali su s učiteljima u organiziranju nastave i nadzirali njihov rad o čemu svjedoče njihovi brojni izvještaji. Kroz te se izvještaje pratio i idejno-politički rad učitelja. Učiteljima se uglavnom zamjerao *nedostatak borbenosti u zastupanju socijalističkih stavova i neemocionalnost prilikom poučavanja o Jugoslaviji i Titu*. Pozitivnije su bili ocijenjeni učitelji koji su isticali *potrebu bratstva i jedinstva* i govorili o *izgradnji socijalističke domovine*.⁵² Idejno-politički rad učitelja koji nisu bili skloni novoj ideologiji u mjeri koju su očekivale vlasti (ponajviše je to u Hrvatskoj bio slučaj u talijanskim školama), prosvjetni inspektori nisu podržavali. Velik broj zahtjeva za optacijom dodatno je pogoršao stav prema učiteljima u talijanskim školama i povećao sumnju vlasti prema njihovom ideološki ispravnom radu. Postoje razni primjeri praćenja idejno-političkog rada učitelja u manjinskim školama, ali najzorniji je onaj iz izvještaja jednog prosvjetnog inspektora o radu mađarske škole u Vojvodini, napisan početkom 1950. godine: *jedna učiteljica viših razreda, u razgovoru o III. Plenumu, kaže da je isti bio 1947. godine. Kad je upozorena na svoju grešku, ona kaže „pa šta onda, pogrešila sam samo za nekoliko godina“. To je rečeno tonom koji znači „baš su mnogo važni vaši plenumi“. Jedna učiteljica, govoreći o našoj zemlji, kaže „takozvana demokratija“. Upitana odakle joj takav izraz, pozvala se na radio-emisiju „Glas Amerike“.*⁵³

U razdoblju od 1945. do 1955. godine nastava se odvijala prema nekoliko nastavnih planova i programa. Do učestalih promjena planova i programa su dovodile društvene i političke okolnosti toga vremena. Prvi poslijeratni nastavni plan i program u Hrvatskoj za

⁵¹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

⁵² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj o pregledu čeških manjinskih škola, 21. 12. 1948.

⁵³ Izvještaj prosvjetnog inspektora Ivana Lerika, ožujak 1950., br. 189 U: *Kulturna politika Jugoslavije 1945. – 1952. Zbornik dokumenata*. Knjiga 1, Doknić et al., ur. (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009.), 453.

osnovne škole bio je donesen u siječnju 1946. godine prema *Okvirnom nastavnom planu i programu za osnovne škole u FNRJ* i bio je na snazi od drugog polugodišta školske godine 1945./1946.⁵⁴ Te je godine u prvom polugodištu vrijedio nastavni plan i program kojeg je 1944. godine donio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a.⁵⁵ Uz taj je nastavni plan i program bio donijet i nastavni plan za manjinske škole. Kako je nastavni plan i program iz 1946. godine bio donesen za privremeno razdoblje, novi je nastavni plan i program izrađen za školsku godinu 1947./1948. Tada je uz opći nastavni plan donesen i nastavni plan za manjinske škole.⁵⁶ Potom je, s ciljem provođenja zaključaka Petog kongresa Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), za školsku godinu 1948./1949. donesen novi nastavni plan i program.

Na primjeru *Nastavnog plana za manjinske osnovne škole* za 1945./1946. školsku godinu vidjet ćemo u kojoj mjeri se razlikovao u odnosu na *Normalni nastavni plan za osnovne škole* u Hrvatskoj, kako je tada bio službeno nazvan. Satnica materinskog jezika u manjinskim školama, kao i u drugim školama, bila je ista u prva dva razreda (10 sati), dok se broj sati materinskog jezika u manjinskim školama u trećem razredu smanjio zbog uvođenja hrvatskog ili srpskog jezika (vidi tabelu 4). Uz jezične predmete, iznimke su u nastavnom planu za manjinske škole postojale i za predmete povijest i zemljopis. Njihova je satnica u programu za manjinske škole proširena u odnosu na satnicu prema normalnom nastavnom planu i to za jedan sat tjedno za svaki od ta dva predmeta. Na dodatnom satu povijest i i zemljopisa se učilo o povijesti tog naroda i o zemljopisu matične države naroda. Ukupan tjedni broj sati u prvom i drugom razredu bio je jednak u normalnom nastavnom planu i u nastavnom planu za manjinske škole, dok je tjedni broj sati u manjinskim školama u trećem razredu iznosio dva sata više, a u četvrtom razredu tri sata više. Kako se izvođenje tog dodatnog broja sati nastave učiteljima nije plaćalo, u jednoj je školi u Istri bilo uočeno da se iz tog razloga nastavni plan i program nije u potpunosti provodio, tj. hrvatski ili srpski jezik jezik se učio unutar manjeg tjednog fonda sati.⁵⁷

⁵⁴ „Nastavni plan i program za osnovne škole u NRH“ U: *Narodna prosvjeta*, 1-2 (1946.), 36.

⁵⁵ J. Jurman, „Nastavni plan i program za osnovne škole“ U: *Narodna prosvjeta*, 3 (1946.), 9.

⁵⁶ Franc Ostanek, „Nastavni planovi i programi za osnovne škole“ U: *Savremena škola.*, 2-3 (1948.), 26.

⁵⁷ AJ 507, XVIII – k.6., Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945. – 1956. god., 1957.

Tabela 4: Nastavni plan za manjinske škole (donesen 19. 01. 1946.)⁵⁸

Predmeti	Broj sati tjedno po razredima			
	1.	2.	3.	4.
Materinski jezik	10	10	4	4
Hrvatski ili srpski jezik	-	-	3	3
Povijest naroda Jugoslavije i povijest naroda, kome pripada manjina	-	-	2+1	3+1
Zemljopis Jugoslavije i zemljopis države naroda, kome pripada manjina	-	-	3+1	3+1
Prirodne nauke	-	-	4	4
Račun	6	6	5	6
Crtanje	-	-	1	1
Pjevanje	1	1	1	1
Tjelesni odgoj	1	1	1	1
Krasopis	1	1	-	-
Svega	19	19	26	28

Teme koje su bile dodatno obrađivane na nastavi povijesti u školama na češkom i slovačkom nastavnom jeziku, prema *Dopuni nastavnog plana i programu za češke i slovačke manjinske škole* iz 1948. godine uključivale su narodne heroje i odabrane teme iz povijesti manjinskog naroda. U programu za treći razred osnovne škole te su teme bile seoba Čeha, Velikomoravska država, Rastislav, dinastija Premyslovci, Karlo IV, a u programu za četvrti razred Jan Hus, Jan Žižka, Jan Kozina, Juraj Jánošík, Jan Komenský, Bitka na Bijeloj Gori, Prva republika Čehoslovačka. Unutar nastavne cjeline o Drugom svjetskom ratu posebice je bila izdvojena tema zauzeće sudetskih krajeva. Neki od tih sadržaja, no ne svi, bili su prisutni i u normalnom nastavnom programu, dok je u programu za manjinske škole samo proširen broj sati za obradu te teme. Žižka, Jánošík i Kozina, koje bismo mogli okarakterizirati kao buntovnike i/ili revolucionare, uklapali su se u tadašnje principe prikazivanja povijesti prema principima historijskog materijalizma. Prema Snježani Koren, isticanje koncepta klasne borbe kroz naglašavanje revolucija, seljačkih buna, prikazivanje antagonističkih klasa (tlačitelj/potlačeni) i druge elemente, bilo je prisutno u nastavnim programima od 1945. godine nadalje. U nastavne programe povijesti su bili uključeni pojmovi revolucionarna borba, klasna podjela društva na robovlasnike i robove, a u njima se dodatno naglašavalo i herezu i heretičke pokrete.⁵⁹ U tom je kontekstu tema Jan Hus/husitski pokret, posebice važna u programu povijesti za manjinske škole na češkom i slovačkom jeziku, bila vezana uz

⁵⁸ „Nastavni plan i program za osnovne škole u NRH“, 37.

⁵⁹ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 128.

negativno konotiranje Katoličke crkve. U jednom od nastavnih programa husiti su bili opisani kao *općenarodni pokret protiv njemačkog nasilja i katoličke crkve*.⁶⁰ Za nastavu zemljopisa u manjinskim školama je bilo predviđeno da se učitelji drže nastavnog programa koji je bio korišten u većinskim školama, ali da u trećem razredu dodaju dio o naseljima češke i slovačke manjine te da u četvrtom razredu obrade temu Čehoslovačka Republika kroz više nastavnih sati nego prema normalnom programu. Dopune nastavnom programu odnosile su se, osim nastave materinskog jezika, hrvatskog ili srpskog jezika, povijesti, zemljopisa, i na nastavu pjevanja u čiji su program bile uključene pjesme na češkom i slovačkom jeziku.⁶¹ Nastavni plan i program koji se koristio u višim razredima sedmogodišnjih manjinskih škola i gimnazijama bio je jednak programu ostalih sedmogodišnjih škola i gimnazija uz izmjene dijelova programa koji se odnose na materinski jezik i hrvatski ili srpski jezik.⁶²

Kasnijih godina su dopune nastavnim programima u manjinskim školama za materinski jezik, povijest i zemljopis bile svedene na minimum te se pri njihovoj izradi nisu uključivale manjinske organizacije. Tako je za školsku godinu 1954./1955. Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NRH donio *Upute za primjenu nastavnog plana i programa za narodne škole u narodnim školama s nastavnim jezikom manjina*.⁶³ Ovaj se dokument odnosio na četverogodišnje i šestogodišnje škole i niže razrede osmogodišnjih škola. One su se najvećim dijelom odnosile na nastavu materinskog jezika i hrvatskog ili srpskog jezika i tek manjim dijelom na nastavu povijesti. Uputama je predviđeno da se materinski jezik uči šest sati tjedno u prvom razredu, pet sati u drugom razredu, a četiri sata u trećem, četvrtom, petom i šestom razredu te da se hrvatski ili srpski jezik uči dva sata tjedno u drugom razredu (fakultativno), tri sata tjedno u trećem razredu i četiri sata u četvrtom, petom i šestom razredu. Uz popis lektire u manjinskim školama bilo je navedeno da se u tim se školama mogu, uz djela na hrvatskom ili srpskom jeziku, čitati i djela koja su izdana u Hrvatskoj, a na jeziku su manjine ili originalna djela tih pisaca na tom jeziku, čija se djela prevode na hrvatski ili srpski nakon 1945. godine. Novina je bila mogućnost uvođenja učenja hrvatskog ili srpskog jezika u manjinskim školama od drugog razreda. U drugom je razredu nastava hrvatskog ili srpskog jezika bila osmišljena kao početno upoznavanje s tim jezikom, bez korištenja pisma. Koristile

⁶⁰ Ibid., 129.

⁶¹ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., Dopuna nastavnom programu za češke i slovačke manjinske škole, 17. 11. 1948.

⁶² Vidi npr.: HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo, ostalo (1945.-47.), Tekstovi i program srpsko-hrvatskog jezika u talijanskoj gimnaziji za školsku god. 1947./1948.

⁶³ "Upute za primjenu nastavnog plana i programa za narodne škole u narodnim školama s nastavnim jezikom manjina" U: *Prosvjetni vjesnik*, VII, 2 (25. 02. 1955.).

su se samo razgovorne metode s učenicima i upoznavanje osnovnih pojmova na hrvatskom ili srpskom jeziku, u što je osim pojmova kao što su primjerice roditelji, braća, sestre, dani, spadao i pojam Maršal Tito, u skladu s tadašnjim ideološkim smjernicama. Primarni cilj nastave hrvatskog ili srpskog jezika u manjinskim školama bio je da se po završetku škole učenici znaju lako sporazumijevati i imaju razvijenu vještinu pisanja kraćih molbi i tekstova. Dodatna satnica zemljopisa, predviđena ranijim nastavnim planovima za manjinske škole, ovdje je izostavljena. Dopune za nastavu povijesti su bile sadržane u po jednoj rečenici za treći i peti razred, što govori o značajnom smanjenju opsega dodatnih tema iz povijesti koje se obrađuju u manjinskim školama. U trećem razredu se radilo o dodavanju *najvažnijih povijesnih slika iz povijesti manjine u zavičaju*. U petom razredu su se u školama s talijanskim jezikom dodale teme Talijanski narodni preporod, Mazzini i Garibaldi. U školama s češkim ili slovačkim jezikom dodane teme su bile Jan Hus, češki preporoditelji i München, dok je u školama s mađarskim nastavnim jezikom program bio nadopunjen temama 1848. godina u Mađarskoj (Tančić, Petőfi) i Revolucija Béle Kuna. Ukidanje dodatne satnice u manjinskim školama i posebnog programa za učenje materinskog jezika, povijesti i zemljopisa dogodilo se u vrijeme uvođenja novog smjera u obrazovnoj politici FNRJ koji se odnosi na manjine, a koje je inicirala Komunistička partija. Sredinom 1950-ih godina u manjinskim se školama primjenjivao nastavni program za škole s hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom uz tek nekoliko izmjena uvjetovanih specifičnostima pojedinog jezika (npr. u školama na talijanskom jeziku se dodala upotreba člana il, lo, un, uno), a osim toga je ukinut dodatni sat tjedno učenja povijesti vlastitog naroda i zemljopisa matične države i dodano je tek par tema koje se odnose na povijest manjinskog naroda. Zatim se od 1956. godine pristupilo spajanju manjinskih i ostalih škola u mješovite škole u kojima se nastava odvijala u odjeljenjima koja mogu imati nastavu na hrvatskom ili srpskom jeziku ili na jeziku manjine.⁶⁴ Navodila se potreba da se svi obrazuju unutar iste škole, a ne odvojeno, i da škola ima jedinstvenu upravu, školski odbor, kolektiv te da obrazovanje koje učenici primaju bude sadržajno ujednačeno. Osim toga, Komunistička je partija primjećivala kako manjinske škole imaju slabije rezultate u ostvarenju *općejugoslavenskog socijalističkog obrazovnog utjecaja*. Princip spajanja škola u mješovite škole tada nisu podržali ravnatelji škola s talijanskim nastavnim jezikom, dok ga je Kulturni savez Mađara prihvatio.⁶⁵ Može se pretpostaviti da je cilj ovih promjena zapravo bio jače vezivanje manjinskih naroda uz Jugoslaviju (a ne uz njihovu matičnu državu), no

⁶⁴ Janjetović, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1945. – 1956.*, 16.

⁶⁵ AJ 507, XVIII –k.6., Razvoj i stanje manjinskih škola u Jugoslaviji 1945. -1956. god., 1957.

istodobno se time još više smanjivao stupanj njihove autonomije i mogućnost izražavanja posebnosti manjina u procesu obrazovanja.

Budući da se nastava u manjinskim školama odvijala na manjinskim jezicima, za njih su bili potrebni i posebni udžbenici. Udžbenike je odobravalno Ministarstvo prosvjete NRH (od 1951. godine Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu), a *Smjernice za manjinske škole* Komisije Privremenog prosvetnog saveta Ministarstva prosvete DFJ iz 1945. godine nalagale su izdavanje udžbenika ponajprije unutar Jugoslavije, a ako to nije moguće, predviđeno je njihovo uvoženje i inozemstva uz odobrenje Komiteta za škole i nauku pri Vladi FNRJ i Ministarstva prosvjete. Opća situacija s udžbenicima 1945. godine nije bila zadovoljavajuća. U osnovnim školama su se koristile jedino početnice izdane za vrijeme rata jer drugih udžbenika nije bilo.⁶⁶ To se odnosilo i na manjinske osnovne škole. Razlozi njihovog manjka su bili razni, a neki od razloga zbog kojeg udžbenici nisu bili tiskani na vrijeme su ponajprije bili vezani uz financijska ograničenja. Udžbenici za manjinske škole bili su znatno skuplji s obzirom na to da je njihova naklada bila manja. Ipak, udžbenici za manjinske škole su se prodavali po sličnoj cijeni kao i drugi udžbenici, a razliku su pokrivali izdavači. Kasnije su udžbenici za manjinske i strukovne škole bili subvencionirani od strane Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu. Stanje s udžbenicima se pratilo, njihovo izdavanje je bilo planirano u Ministarstvu prosvjete, a sastavljanje udžbenika se povjeravalo učiteljima u manjinskim školama. Ponekad se udžbenike uvozilo iz drugih republika, kao na primjer za škole na mađarskom jeziku, i to iz Srbije (Vojvodine), iako je i s takvim udžbenicima postojalo poteškoća jer nisu bili usklađeni s nastavnim planom i programom koji je važio u Hrvatskoj, budući da je svaka republika donosila svoj plan i program. Međurepublička suradnja u zajedničkom izdavanju udžbenika je bila poticana s ciljem smanjenja cijene tiskanja udžbenika.

Brojni su problemi utjecali na količinu i kvalitetu udžbenika. Problemi u republikama su bili slični, stoga je 1954. godine u Skopju održan skup na kojem su se okupila izdavačka poduzeća i organizacije FNRJ. Iz zaključaka s tog skupa može se uočiti da, iako je situacija s udžbenicima bila najkritičnija po završetku rata, ona je također bila vrlo nezadovoljavajuća sredinom 1950-ih godina. Posebno su bile zakinute manjinske škole koje i dalje nisu imale udžbenike za sve predmete, dok su sve druge osnovne i srednje škole imale barem po jedan udžbenik po predmetu. Za izdavače, problemi su bili brojni. Posebice je bilo problematično

⁶⁶ Dragutin Franković, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško- književni zbor, 1958.), 438.

izdavanje udžbenika koji bi bili u skladu s važećim nastavnim planom i programom jer su se oni često mijenjali. Osim toga, nije postojala niti mogućnost da se neki udžbenik koristi u drugoj republici jer su nastavni planovi i programi bili različiti u svakoj republici. Sve je to poskupljivalo cijenu udžbenika i onemogućavalo njihovo dugotrajnije korištenje. Stoga su izdavačka poduzeća iz Jugoslavije održala sredinom 1950-ih skup na kojem se raspravljalo o problemima s izdavanjem udžbenika. U zaključcima skupa je naglašeno kako je potrebno organizirati školstvo tako da se jedni udžbenici mogu koristiti više od jedne školske godine, što je naravno bilo povezano s promjenama nastavnih planova i programa. Predloženo je i daljnje subvencioniranje knjiga za škole nacionalnih manjina.⁶⁷ Naime, od početka 1950-ih manjinske udžbenike je subvencionirao Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, na zahtjev nakladnika koji su zbog toga imali novčane gubitke, jer je manja naklada udžbenika poskupljivala njihovu cijenu.⁶⁸ Udžbenike je za područje NRH izdavao Nakladni zavod Hrvatske, u kojem je 1946. osnovan i Odjel za školska i pedagoška izdanja koji je bio zadužen za izdavanje udžbenika. Nekoliko godina kasnije, 1951. godine, Odjel za školska i pedagoška izdanja prerasta u Školsku knjigu, dok u Nakladnom zavodu Hrvatske ostaje tiskara koja je preimenovana u Grafički zavod Hrvatske.⁶⁹ U Nakladnom zavodu Hrvatske su se tiskali udžbenici za škole na talijanskom jeziku (uglavnom se radilo o prijevodima udžbenika na hrvatskom jeziku) i škole na češkom jeziku. Od 1953. godine izdavanje svih udžbenika za talijanske škole u FNRJ od Školske knjige preuzima izdavačko poduzeće Edit. Za slovačku, rusinsku i mađarsku manjinu udžbenici su bili uvezeni iz AP Vojvodine. Udžbenici uvezeni izvan Jugoslavije (iz Čehoslovačke Republike) koristili su se jedino u školama na češkom jeziku i njihov sadržaj je prema Agitpropu CK KPH uglavnom ocjenjivan štetno, zbog čega su predlagali izdavanje udžbenika na češkom jeziku u zemlji.⁷⁰

5.1.1. Češka manjina

Najveći broj Čeha s područja Jugoslavije živio je u Hrvatskoj, a s tim je u skladu bio i broj škola za pripadnike češke manjine na tom području. Manjinske škole s češkim nastavnim jezikom bile su u Daruvaru, Končanici, Otkopima, Daruvarskom Brestovcu, Gornjem Daruvaru, Dežanovcu, Doljanima, Golubinjaku, Gornjim Sredanima (kotar Daruvar),

⁶⁷ HR HDA 1095 SPNK NRH, 9 Biro za udžbenike i učila, Zaključci savjetovanja udruženja izdavačkih preduzeća i organizacija FNRJ po pitanju izdavanja udžbenika, 05. 11. 1954.

⁶⁸ HR HDA 1095 SPNK NRH, 6 Odbor za prosvjetu, dopis Školske knjige za SPNK NRH, 15. 12. 1951.

⁶⁹ HR HDA 1095 SPNK NRH, 2 Kabinet sekretara, 1954., Popis udžbenika za tisak za šk. god. 1954./55.

⁷⁰ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

Grubišnom Polju, Ivanovom Selu, Rastovcu, Malim Zdencima, Pavlovcu (kotar Grubišno Polje), Prekopakri (kotar Pakrac), Međuriću (kotar Novska), Hercegovcu, Velikim Zdencima (kotar Bjelovar) te Kaptolu i Tominovcima (kotar Požega).⁷¹

Osnovne škole s češkim nastavnim jezikom školske godine 1948./1949. pohađalo je 993 učenika u 35 razredna odjeljenja u samostalnim školama u kojima je predavalo 20 učitelja. Osim samostalnih osnovnih škola s češkim nastavnim jezikom, iste su školske godine radila i dva odjeljenja s češkim nastavnim jezikom pri sedmogodišnjoj školi u Daruvaru, sa 88 polaznika.⁷² U zgradi osnovne škole s češkim nastavnim jezikom u Daruvaru također je bio organiziran predškolski odgoj, kojeg je pohađalo 70 djece pripadnika češke manjine. Više godina Česi su željeli ostvariti pravo na srednjoškolsko obrazovanje na češkom jeziku. Takav je zahtjev u listopadu 1945. godine Ministarstvu prosvjete uputio Savez Čeha u Jugoslaviji iz Daruvara (1949. godine preimenovan u Čehoslovački savez za NRH).⁷³ Do otvaranja gimnazije za pripadnike češke manjine, što je bio jedan od prioriteta rada Čehoslovačkog saveza, došlo je u rujnu 1954. godine kada je u Daruvaru otvorena hrvatsko-češka gimnazija s tri hrvatska i jednim češkim razrednim odjeljenjem.⁷⁴ Škola je od 1955. godine nosila naziv Gimnazija *Maršal Tito*, na zahtjev roditelja učenika i uz odobrenje Saveznog Izvršnog Vijeća.⁷⁵ Dodjeljivanje novih imena školama i ustanovama prema narodnim herojima, književnicima i drugim uglednicima tog vremena je počelo s osnivanjem nove države. Tek je ponekad ime osobe koja je pripadnik nacionalne manjine bilo dodijeljeno nekoj školi, poput talijanske osnovne škole *Matteotti* u Rijeci.⁷⁶ Neke su pak škole, poput Češke osnovne škole u Daruvaru, tražile povrat starog imena. Ta je škola je sve do svog ukinuća za vrijeme Drugog svjetskog rata nosila naziv Češka škola *Komensky*, prema češkom pedagogu Janu Komenskom, a taj joj je naziv vraćen u drugoj polovici 1950-ih na zahtjev ravnatelja škole.⁷⁷ Češka osnovna škola u Daruvaru i danas djeluje pod istim nazivom.

Česi su bili jedina manjina, uz Talijane i Mađare, koji su u Hrvatskoj imali mogućnost obrazovanja učitelja na materinskom jeziku. Na Učiteljskoj školi u Pakracu radila je Katedra

⁷¹ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Ostale manjinske škole, Pregled manjinskih škola sa češkim nastavnim jezikom na teritoriju NRH.

⁷² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo – ostalo (1946 – 50), Brojni pregled manjinskih škola s nastavnim jezikom s brojem odjeljenja.

⁷³ HR HDA 291 MPRO NRH, 5.1.9. Čehoslovački savez, Političko-kulturno-prosvjetne potrebe Čeha u F. D. Hrvatskoj, 1945.; Slobodan Selinić, „Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća“ U: *Historijski zbornik*, LXIII, 2 (2010), 524.

⁷⁴ Informacija o broju odjeljenja preuzeta s web stranice Gimnazije Daruvar, Povijest Gimnazije Daruvar, <http://www.gimnazija-daruvar.skole.hr/skola/povijest> (pristupljeno 16. 08. 2013.).

⁷⁵ Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, 481.

⁷⁶ Ibid., 508.

⁷⁷ HR HDA 291 MPRO NRH, 5.2.2. Okružni NO Daruvar, dopis Češke osnovne škole u Daruvaru za Kotarski NO – Prosvjetni odsjek Daruvar, 05. 04. 1946.

za češki jezik te su studenti pripadnici češke manjine u sklopu studija razredne nastave imali mogućnost dodatnog obrazovanja koje im je omogućivalo rad u češkim školama.⁷⁸ Na Učiteljskoj školi u Zagrebu je 1949. godine 10 studenata pripadnika češke manjine pohađalo dodatne satove češkog jezika.⁷⁹ Mogućnost pohađanja nastave češkog jezika u ovim dvjema učiteljskim školama bila je važan faktor u osiguravanju dovoljnog broja učitelja u češkim školama, ali i u osiguravanju više razine njihove stručnosti i, time, njihovog kvalitetnijeg rada, jer je Ministarstvo prosvjete uočavalo da veći broj učitelja u češkim školama ima nepotpune kvalifikacije.

Važnu ulogu u informiranju i obrazovanju manjina imali su i manjinski časopisi, a kada je riječ o češkoj manjini to su bili tjednik *Jednota* (Jedinstvo) i mjesečnik *Detsky koutek* (Dječji kutić). Oba je lista izdavao Savez Čeha u Jugoslaviji. *Detsky koutek* imao je važnu ulogu u obrazovanju češke djece, a kako je sadržavao prijevode čehoslovačke književnosti i tekstove iz domaće književnosti, korišten je na nastavi u češkim manjinskim školama.⁸⁰ Ovaj je časopis izlazio još prije rata, a nakon rata, njegovo je izlaženje pokrenuto 1946. godine. Prvo je izdanje *Jednote* izašlo 1946. godine u Daruvaru. List je informirao svoje čitatelje iz Hrvatske i cijele Jugoslavije uglavnom o politici i češkoj manjini.⁸¹ Težnja vlasti je bila da ovi časopisi, kao i drugi izdavani u državi, slijede određenu uređivačku koncepciju i da budu pod nadzorom, stoga su svi stalni novinari u *Jednoti* bili članovi Komunističke partije, a i u redakcijama drugih časopisa se radilo o osobama na koje vlasti nisu imale primjedbi u pogledu njihovih političkih stajališta.⁸²

Odnose jugoslavenskih vlasti i pripadnika češke manjine u Hrvatskoj u prvim godinama nakon završetka rata možemo ocijeniti kao vrlo dobre. Vlasti su poticale rad manjinskih udruga, otvaranje škola s češkim nastavnim jezikom i prisustvovala značajnijim događanjima u životu češke manjine poput žetvenih svečanosti i obljetnica osnivanja Prve čehoslovačke brigade *Jan Žižka*. Upravo je uz dobar odnos Jugoslavije s njihovom matičnom državom Čehoslovačkom Republikom, sudjelovanje Čeha u antifašističkoj borbi bio faktor koji je utjecao na njihov položaj nakon 1945. godine. Savez Čeha Jugoslavije je govorio o sudjelovanju češke manjine u Drugom svjetskom ratu s velikim brojem boraca. Najviše se

⁷⁸ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Prosvjetni problemi i školstvo, 1950.; AJ 507 SKJ, XVIII – k. 6, Stanje i problemi manjinskih škola, 20. 02. 1957.

⁷⁹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

⁸⁰ Selinić, „Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća“, 535.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

isticalo brigadu *Jan Žižka* formiranu 1943. godine u Slavoniji, u kojoj je bilo nekoliko tisuća Čeha i Slovaka, a njih par stotina je u ratu i poginulo.⁸³

Kako za druge manjinske škole, tako je i za češke škole nedostajalo udžbenika. Situacija je bila nešto bolja u nižim nego li u višim razredima sedmoljetki (5. – 7. razred), gdje je 1948. godine bio dostupan samo jedan udžbenik – čitanka. Za niže je razrede (1. – 4.) tada postojalo sveukupno 13 udžbenika, a radilo se o udžbenicima za učenje jezika i matematike te o početnicama i čitankama.⁸⁴ Veći je broj udžbenika koji su bili korišteni u školama bio dobiven iz Čehoslovačke, što su vlasti ocjenjivale nepovoljnim.⁸⁵ Godine 1949., uočivši zaista veliki nedostatak udžbenika u manjinskim školama i utjecaj toga na provođenje nastavnog plana i programa, Ministarstvo prosvjete je aktivnije pristupilo izdavanju novih udžbenika. Udžbenike su sastavljali učitelji iz škola s češkim nastavnim jezikom, a bili su tiskani u Nakladnom zavodu Hrvatske. Pored toga, bio je prisutan nedostatak školskih učila. U nekim se školama pokušavalo doskočiti takvim problemima, primjerice u češkoj školi u Donjim Sredanima, gdje su ih učitelji i učenici zajednički izrađivali.⁸⁶

Za vrijeme Drugog svjetskog rata češke su, kao i druge manjinske škole bile zatvorene, a mađarske, njemačke i talijanske škole na području današnje Hrvatske su nastavile raditi. Nakon završetka rata njihov rad nije mogao odmah biti obnovljen ponajprije zbog nedostatka učitelja. Najteža situacija po pitanju broja učitelja bila je prisutna 1945. godine, kada su još krajem te godine neki češki učitelji još uvijek bili u vojsci, a neki pak radili u školama s hrvatskim nastavnim jezikom. Krajem 1945. godine Savez Čeha istaknuo je ove probleme Ministarstvu prosvjete i zatražio demobilizaciju učitelja iz partizanskih divizija, kao i premještanje s hrvatskih na češke škole za one učitelje koji su to tražili.⁸⁷ Problemi nedostatka učiteljskog kadra bili su prisutni i kasnijih godina. U trenucima nedostatka učitelja koji poznaju češki i slovački jezik, Ministarstvo prosvjete NRH je, prema naputcima *Smjernica za manjinske škole*, upućivalo molbe ministarstvima prosvjeta drugih republika u kojima ih je molilo da im upute takve učitelje ako ih ima kod njih.

Uz opću nestašicu udžbenika i učila koja je od druge polovice 1940-ih do polovice 1950-ih otežavala rad učiteljima, također ih je u nezavidan položaj stavljala činjenica da su učiteljski stanovi, koje su dobivali na korištenje, bili u jako lošim uvjetima. Oni su ponekad

⁸³ Ibid., 522.

⁸⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj o opskrbi učitelja, 09. 10. 1948.

⁸⁵ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

⁸⁶ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj o opskrbi učitelja, 09. 10. 1948.

⁸⁷ HR HDA 291 MPRO NRH, 5.1.9. Čehoslovački savez, dopis Čehoslovačkog saveza u Jugoslaviji MPRO-u NRH, 17. 09. 1945.

bili prenamijenjeni objekti (prijašnje kovačnice, gostionice i slično). Ukoliko su uvjeti u učiteljskim stanovima bili nemogući za život, učitelji su si sami pronalazili drugi smještaj. Osim stanova, za učitelje je bilo organizirano i redovito snabdijevanje živežnim namirnicama i to preko kotarskih sindikalnih zadruga za učitelje.⁸⁸

Različite okolnosti dovele su i do niže razine stručnosti kadra. U školama s češkim i slovačkim nastavnim jezikom 1946. godine 60 % učitelja je imalo završenu učiteljsku školu, dok je ostatak učitelja imao završen učiteljski tečaj.⁸⁹ Organiziranje učiteljskih tečajeva je započelo 1944. godine, a bili su u različitom trajanju, obično od četiri do šest mjeseci.⁹⁰ Situacija u pogledu razine stručnosti učitelja bila je slična i pedesetih godina.⁹¹

Stanje školskih zgrada se s vremenom se poboljšavalo. Neke su se školske zgrade obnavljale, a neke su i izgrađene u poslijeratnim godinama. Tako je na primjer u studenom 1948. počela izgradnja nove škole u Ivanovom Selu. Nova škola im je bila neophodna zbog neadekvatnih pedagoških uvjeta koje su imali u staroj zgradi škole, koja je bila zapravo preuređena seoska kuća, i zbog broja učenika koji je tada bio oko 120 i premašivao kapacitete stare škole koja je imala samo dvije učionice. U Malim Zdencima su za izgradnju nove škole bili zaslužni sami mještani koji su i financijski, i vlastitom radnom snagom pripomogli izgradnji škole. Neke škole su dijelile prostor zgrade s drugim institucijama. Tako je škola u Daruvaru bila smještena u zgradi Češkog doma, a škola u Doljanima na jednom katu zgrade u kojoj je djelovao i mjesni Narodni odbor.⁹²

Savez Čeha u Jugoslaviji bio je središnja manjinska organizacija za Čehe u Hrvatskoj, sa sjedištem u Daruvaru. Savez je bio usmjeren na kulturno-prosvjetne aktivnosti i zastupao je češku manjinu, kao i slovačku, koja u Hrvatskoj nije imala posebne organizacije. Savez je 1945. godine tražio od Ministarstva prosvjete Hrvatske da mu odobri savjetodavnu ulogu u donošenju odluka o upravljanju školama na češkom i slovačkom nastavnim jeziku te je idućih godina između njih i ostvarena suradnja na tom području.⁹³ Osim na području obrazovanja, Savez je djelovao i na području kulture, podupirući rad čeških *beseda* (kulturnih ustanova), čitaonica, dramskih, folklornih i drugih grupa kojih je bilo u gotovo svim mjestima

⁸⁸ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj o opskrbi učitelja, 09. 10. 1948.

⁸⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8., Pregled nastavnika manjinskih škola sa češkim i slovačkim nastavnim jezikom, 1946.

⁹⁰ Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 410.

⁹¹ Selinić, „Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća“, 534.

⁹² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj instruktorice Marije Rehak o pregledu čl. manjinskih škola, 19. 11. 1948.

⁹³ HR HDA 291 MPRO NRH, 5.1.9. Čehoslovački savez, Političko-kulturno-prosvjetne potrebe Čeha u F. D. Hrvatskoj, 1945.

u kojima je živio veći broj Čeha. Rezolucija Informbiroa (IB) dovela je do nove situacije u kojoj i status manjinskih organizacija nije bio više samostalan u onom stupnju u kojem je bio ranije. Savez Čeha Jugoslavije je u listopadu 1948. godine bio rasformiran odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova, da bi sredinom sljedeće godine bio osnovan Čehoslovački savez koji je naslijedio rad Saveza Čeha, ali je bio ustrojen prema novom statutu i djelovao unutar kulturno-prosvjetnih udruženja NRH. I središnja organizacija Slovaka u Jugoslaviji, Matica Slovačka iz Vojvodine, od 1948. godine je radila kao dio Saveza kulturno-prosvjetnih društava Vojvodine. Centraliziranjem rada manjinskih organizacija i njihovim stavljanjem pod rad kulturno-prosvjetnih društava 1948. godine, lakše se uspostavljao nadzor nad životom manjina i kontrolirale njihove političke aktivnosti. Također, vršen je politički pritisak na pripadnike manjina i njihove organizacije, od kojih se tražilo jasno izražavanje stava o IB-u. O tome nam govori i činjenica da je u govoru predsjednika Inicijativnog odbora Čehoslovačkog saveza na Osnivačkoj skupštini bilo riječi o sukobu s Informbiroom i opredjeljivanju za jugoslavensku stranu.⁹⁴ Iskazivanje lojalnosti bilo je traženo ne samo od manjinskih već i od drugih organizacija poput Društva književnika Hrvatske, koje je na jednom sastanku govorilo o priklanjanju politici CK KPJ.⁹⁵ U ovom razdoblju, koje je bilo obilježeno obračunavanjem s IB-ovcima i njihovim uhićivanjima, bilo je i pripadnika češke i slovačke manjine (iako ne veći broj) koji su zbog toga bili uhićeni, kao na primjer Tomas Martin, jedan od vodećih ljudi slovačke zajednice u Jugoslaviji, koji je ranije uređivao list *Hlas ľudu*.⁹⁶ I odnosi Jugoslavije i Čehoslovačke našli su se u promijenjenim okolnostima. Dotad iznimno dobri odnosi dviju zemalja na razini diplomacije, gospodarskih i kulturnih veza, sveukupne međusobne suradnje, bili su pogoršani. Do normalizacije odnosa je došlo poslije Staljinove smrti, posebice 1954. i 1955. godine, a tada je veza Čehoslovačke Republike i češke i slovačke manjine u Jugoslaviji također bila obnovljena.⁹⁷ Jedna je od posljedica sukoba s SSSR-om bio i nastavak iseljavanja Čeha i Slovaka iz Jugoslavije, koje je započelo još 1945. godine kao dio politike Čehoslovačke Republike čiji je cilj bio stvaranje nacionalne države Čeha i Slovaka. Isprva se radilo o manjem broju pojedinačnih iseljavanja, dok se nakon nekoliko godina pregovaranja (u studenom 1948. godine) Čehoslovačka i Jugoslavija nisu službeno dogovorile o iseljavanju Čeha i Slovaka, potpisivanjem *Protokola o*

⁹⁴ Slobodan Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“ U: *Časopis za suvremenu povijest*, 2 (2010), 428.

⁹⁵ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.* (Zagreb: Novi liber; Europapress holding, 2008.), 451 prema Biljana Kašić, „Politika kulture, ideologijsko mapiranje, zasjeci“ U: 1945. – *Razdjelnica hrvatske povijesti*, Nada Kisić Kolanović et al., ur. (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2006.), 123-137.

⁹⁶ Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9.“, 428.

⁹⁷ Selinić, „Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća“, 525.

iseljavanju. Ovim je dokumentom Jugoslavija jamčila davanje prava na iseljavanje svim Česima i Slovaca u FNRJ koji su podnijeli molbu u određenom roku. Iseljavanje je trajalo do kraja 1949. godine. Prema čehoslovačkim podacima, oko 5200 Čeha i Slovaka je u tom razdoblju odselilo iz Jugoslavije.⁹⁸ Unatoč ovim iseljavanjima, češka je manjina i dalje ostala treća najbrojnija manjina u Hrvatskoj na popisu stanovništva 1953. godine (vidi tabele 1 i 2).

5.1.2. Slovačka manjina

Školske godine 1946./1947. radile su dvije osnovne škole sa slovačkim nastavnim jezikom, u Lipovljanima i Iloku. Imale su 172 polaznika u četiri razredna odjeljenja u kojima su predavala tri učitelja.⁹⁹ Većina učenika je pohađala školu u Iloku. U školskoj godini 1947./1948. otvorena je još jedna osnovna škola, u zaseoku Radoš pored Iloka. Tako je ukupni broj škola sa slovačkim nastavnim jezikom porastao na tri, broj učenika na 216 u šest razrednih odjeljenja, a broj učitelja na četiri.¹⁰⁰ Nastava u toj školi u prvom je polugodištu održavana na hrvatskom jeziku, a od drugog polugodišta, zbog poteškoća s hrvatskim jezikom koje su učenici imali, započeto je programom nastave na slovačkom jeziku.¹⁰¹

Temelj rada u školama sa slovačkim nastavnim jezikom bio je nastavni plan i program za manjinske škole kojeg je izdalo Ministarstvo prosvjete NRH. Dio nastavnog plana i programa koji se odnosio na slovački jezik u školskoj godini 1947./1948. bio je preuzet od Matice slovačke iz Bačkog Petrovca u Vojvodini, jer je Vojvodina, točnije Bački Petrovac bio središte Slovaka u Jugoslaviji, kao što je Daruvar bio središte Čeha. I udžbenici i časopisi za slovačku manjinu su se nabavljali iz Vojvodine. Jedini udžbenik na slovačkom jeziku koji se koristio u slovačkoj osnovnoj školi u Iloku bio onaj u izdanju Matice slovačke iz Bačkog Petrovca. Osnovna škola Ilok bila je jedna od važnih kulturno – obrazovnih institucija Slovaka u Hrvatskoj, o čemu govori i činjenica da je unutar nje radila slovačka čitaonica koja je primala dnevne novine te časopise *Hlas l'udu*, list Matice slovačke u Bačkom Petrovcu i *Partizan* iz Čehoslovačke Republike.¹⁰² Dvotjednik *Hlas l'udu* (Glas naroda) bio je časopis koji se bavio unutarnje - političkim temama i aktualnim događajima u slovačkoj zajednici.

⁹⁸ Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9.“, 424, 425, 431.

⁹⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo, ostalo (1945 – 47), Spisak statističke evidencije osnovnih škola (manjinskih) na početku školske godine 1946./47.

¹⁰⁰ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo, ostalo (1946 – 50), Brojni pregled manjinskih škola s nastavnim jezikom s brojem odjeljenja.

¹⁰¹ Andrija Kuric, Jarmila Mudroch. *Slovaci v Radoši a slovenska škola v Radoši* (Našice : Zväz Slovaákov Chorvátsku ; Radoš: MS, 2011.), 65.; HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Češke manjinske škole, Izvještaj o pregledu čl. manjinskih škola, 02. 12. 1948.

¹⁰² HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Izvršnog odbora Kotarskog NO-a Vukovar za MPRO NRH, 21. 06. 1948.

Izlazio je od 1944. godine u nakladi od 3500 do 6500 primjeraka. Poslije rata je u Vojvodini ponovno počeo izlaziti i list *Naš život*, koji je 1949. preimenovan u *Novi život – časopis za književnost i kulturu*, dok je djeci bio namijenjen časopis *Naši pionieri* (Naši pioniri), također na slovačkom jeziku.¹⁰³

Iako su češka i slovačka manjina bile u sličnom položaju, na što je utjecala činjenica da je njihova matična zemlja bila jedna država – Čehoslovačka Republika, ipak su se njihove prilike razlikovale. U Hrvatskoj je živjelo gotovo 3 puta manje Slovaka nego Čeha pa je i broj kulturnih i obrazovnih ustanova koje su imali bio puno manji. Središte Slovaka nalazilo se u Vojvodini, gdje je živjelo nekoliko desetaka tisuća Slovaka koji su imali veći broj škola te mogućnost nastavka obrazovanja u gimnazijama i drugim srednjim školama te su općenito ostvarivali svoja manjinska prava na višem stupnju zbog svoje brojnosti.

5.1.3. Talijanska manjina

Talijanska manjina imala je najveći broj škola, na svim razinama obrazovanja – od predškolskog do visokoškolskog. Školske godine 1948./1949. predškolski odgoj za djecu pripadnike talijanske manjine bio je organiziran u Rijeci, Rovinju i Vodnjanu, a pohađalo ga je sveukupno 142 polaznika, od čega je najveći broj bio iz Rijeke. Iste je godine radilo 28 samostalnih osnovnih škola s talijanskim nastavnim jezikom koje je pohađalo 2892 učenika u 98 razredna odjeljenja. U njima je nastavu održavalo 65 učitelja, a osnovne škole su bile smještene u kotarevima Labin (Podlabin, Raša, Plomin), Krk (Krk), Lošinj – Cres (Veli Lošinj, Nerezine i Osor), Pazin (Motovun), Poreč (Višnjan, Vrsar, Vižinada, Sv. Lovreč, Funtana, Tar i Labinci), Pula (Galižana, Bale, Šišan, Fažana) te u gradovima Rijeci (5 škola), Puli (3), Rovinju (1) i Opatiji (1). Radila su i razredna odjeljenja s talijanskim nastavnim jezikom u četiri hrvatske osnovne škole u Sovinjaku, Roču i Zrenju (kotar Buzet) te Rapcu (kotar Labin) s 298 učenika i sedam nastavnika. Bilo je otvoreno i 12 talijanskih sedmogodišnjih škola u kojima je nastavu pohađao 3361 učenik, a u njima je radilo 105 učitelja u 105 razrednih odjeljenja. Sedmogodišnje škole su bile u mjestima Labin, Cres, Lošinj, Opatija, Pazin, Poreč, Vodnjan, Zadar, a u gradu Rijeci su radile četiri sedmogodišnje škole. Pripadnici talijanske manjine imali su mogućnost pohađanja gimnazije na talijanskom jeziku u Puli, Rijeci i Rovinju. Te tri gimnazije obrazovale su školske godine 1948./1949. 804 učenika, a imale su 32 razredna odjeljenja u kojima je predavalo 40 nastavnika. Samostalna

¹⁰³ Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9.“, 422. ; Web stranica Zavoda za kulturu vojvođanskih Slovaka, Štampani mediji – Novi život, mesečnik, <http://www.slovackizavod.org.rs/sr/kultura-u-medijima/stampani-mediji/prehled/5508> (pristupljeno 25. 08. 2013.).

Talijanska učiteljska škola bila je smještena u Rijeci. Imala je četiri odjeljenja, 56 polaznika i sedam nastavnika.¹⁰⁴ Osim toga, na talijanskom su jeziku djelovala i odjeljenja pri strukovnim školama (tada škole učenika u privredi), ekonomskom i pomorskom tehnikumu, školi za opće obrazovanje radnika, radničkom tehnikumu te glazbenoj školi.¹⁰⁵

Iako su sve škole s talijanskim nastavnim jezikom bile smještene na području Istre, Kvarnera i Zadra, gdje su živjeli gotovo svi Talijani, jedna je talijanska zajednica živjela u mjestu Ploštine u zapadnoj Slavoniji. Zabilježeno je da su mještani Ploština, Talijani, tražili otvaranje manjinske škole na talijanskom jeziku, što nikada nije bilo ostvareno. No, Ministarstvo prosvjete je za tamošnju djecu pripadnike talijanske manjine osiguralo pohađanje pripravnog razreda u kojem se učilo hrvatski jezik jer su djeca poznavala samo talijanski jezik.¹⁰⁶

Širenje mreže talijanskih škola išlo je usporedno sa širenjem jugoslavenskog teritorija u Istri. Školske su godine 1944./1945. na području Hrvatske radile škole s talijanske nastavnim jezikom u Zadru i Krku sa 228 učenika.¹⁰⁷, a broj škola s talijanskim nastavnim jezikom višestruko je porastao s priključenjem dijelova Istre Jugoslaviji, što možemo vidjeti iz ranije navedenih podataka Ministarstva prosvjete o broju učenika, škola i nastavnika za školsku godinu 1948./1949. Naime, najveći je dio Istre nakon rata priključen Jugoslaviji prema *Ugovoru o miru s Italijom* koji je potpisan 10. 02. 1947. godine u Parizu, a stupio na snagu sedam mjeseci kasnije. Nakon toga ostalo je nerazriješeno pitanje Trsta i nekoliko kotareva u Istri, stoga je stvoren Slobodni Teritorij Trsta (STT) koji se sastojao od dvije zone: Zona A je uključivala Trst i okolicu i bila je pod vojnom upravom saveznika, a Zona B kotar Buje i Kopar i bila je pod jugoslavenskom vojnom upravom. Tršćanska je kriza završila potpisivanjem *Londonskog memoranduma* 05. 10. 1954. godine. Njime je ukinut Slobodni Teritorij Trsta, a njegov teritorij razdijeljen tako da je Jugoslaviji pripala Zona B i desetak kilometara Zone A (NR Sloveniji je dodijeljena uprava nad kotarom Kopar i dijelom Zone A, a NR Hrvatskoj nad kotarom Buje), a Italiji ostatak Zone A.¹⁰⁸ Time je većim dijelom bilo

¹⁰⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo, ostalo (1946-50), Brojni pregled manjinskih škola s nastavnim jezikom s brojem odjeljenja; Pregled talijanskih osnovnih i sedmogodišnjih škola na teritoriju NRH, 01. 01. 1949.; Pregled talijanskih srednjih škola, 01. 01. 1949.; Brojno stanje talijanskih općeobrazovnih i učiteljskih škola u NR Hrvatskoj na dan 15. 12. 1948.

¹⁰⁵ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Prosvjetni problemi i školstvo, 1950.

¹⁰⁶ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis NO Pakrac za MPRO NRH, 07. 06. 1948.

¹⁰⁷ Spehnjak, *Javnost i propaganda*, 185.

¹⁰⁸ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.* (Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.), 137, 138.

riješeno granično pitanje Jugoslavije s Italijom, koje je okončano potpisivanjem *Osimskih sporazuma* 1975. godine.

Demografska se slika Istre od 1945. do 1955. godine bitno izmijenila. U tom je razdoblju iz Istre iselio velik broj stanovništva, ponajprije talijanskog, pa govorimo o *velikom egzodusu Talijana (Il grande esodo)*.¹⁰⁹ Talijani su iz Istre iseljavali već od 1945. godine, ali na migracije Talijana iz Istre bitno su utjecale i odredbe *Ugovora o miru s Italijom* iz veljače 1947. godine, prema kojima je najveći dio Istre priključen Jugoslaviji i dana mogućnost optacije. Naime, ovim je Ugovorom svim talijanskim državljanima koji žive na teritoriju Jugoslavije (u vremenu nakon stupanja na snagu odredaba ovog Ugovora) dana mogućnost izbora talijanskog državljanstva i iseljavanja u Italiju.¹¹⁰ Prema Darku Dukovskom, *vrhunac je iseljavanja u 1948., kada je zabilježeno čak 92,8 % svih iseljavanja Talijana nakon rata*.¹¹¹ U razdoblju kulminacije egzodusa, Buzet, Poreč i Pula te njihova okolica bile su zone najpogođenije iseljavanjem. Talijansko je stanovništvo iseljavalo zbog nerazjašnjenog statusa Istre i graničnog pitanja između Italije i Jugoslavije, otežane poratne ekonomske situacije, kao i nezadovoljstva vlastitim političkim statusom.¹¹² Usto, sukob sa IB-om 1948. godine, zbog kojeg su stradali istaknuti talijanski komunisti iz Istre, također je utjecao na donošenje odluka o iseljenju.¹¹³ Optiranje je bilo omogućeno i od 1951. do 1953. godine, uglavnom za one koji ranije nisu dobili dozvolu. Novo određenje granica prema *Londonskom memorandumu* dovodi do nove emigracije talijanskog stanovništva iz Istre, a to se nastavlja, u manjem opsegu, sve do 1957. godine, prvo otpustom iz jugoslavenskog državljanstva, a s ograničavanjem iseljavanja otpustom iz državljanstva i ilegalnim iseljavanjem (bježanjem preko granice).¹¹⁴ Broj iseljenih Talijana iz Hrvatske varira prema različitim procjenama, no oslonimo li se na rezultate prva dva poslijeratna popisa stanovništva, iz 1948. i 1953. godine, možemo uočiti da je u tom razdoblju zabilježen značajan pad broja Talijana u Hrvatskoj (vidi tabelu 1 i 2). Broj Talijana u Hrvatskoj i nakon tog razdoblja, od 1953. do 1961., kada je bio sljedeći popis stanovništva, također je znatno smanjen. Ove su činjenice utjecale i na konstantan pad broja učenika u školama s talijanskim nastavnim jezikom, iako s tim nije došlo do proporcionalnog smanjenja broja škola s talijanskim nastavnim jezikom. To nam potvrđuje i primjer Narodne osmogodišnje škole za talijansku manjinu u Umagu koju je pohađalo samo 25 učenika, a u

¹⁰⁹ Darko Dukovski, „Model egzodusa: Istarski Il grande esodo 1945. – 1956.“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara* 7. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, ur. (Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.), 307.

¹¹⁰ „Treaty of Peace with Italy“ (članak 19) U: *Treaty series*. (United Nations, 1950.) Vol 49. No 747.

¹¹¹ Darko Dukovski, „Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara* 2. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, ur. (Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2000.), 423.

¹¹² Dukovski, „Model egzodusa“, 312.

¹¹³ Ibid., 313.

¹¹⁴ Ibid., 314.

njoj predavala četiri nastavnika.¹¹⁵ Ova je škola, kao i neke druge s područja NRH i NR Slovenije, bila navedena na popisu talijanskih škola koje prelaze pod jugoslavensku upravu u *Londonskom memorandumu*. Za škole s tog popisa, kao i s popisa jugoslavenskih škola na talijanskom teritoriju, vlade dviju država su se dogovorile da će održavati njihov rad, a u slučaju da se neku od njih želi zatvoriti, potrebno je konzultirati posebno formirani Mješoviti odbor.¹¹⁶ Jugoslavija se tim međunarodnim dokumentom obvezala na davanje određenih prava talijanskoj manjini na jugoslavenskom području tim, što nije bilo zagarantirano drugim manjinama, pa možemo reći da se radilo o nekoj vrsti povlastica.¹¹⁷ Memorandumom se Talijanima u Jugoslaviji, kao i pripadnicima jugoslavenskih naroda u Italiji jamče prava kao nacionalnim manjinama – na ravnopravnost s ostalim narodima koji žive na tim područjima (to se odnosi ponajprije na uživanje ljudskih prava i temeljnih sloboda), kao i ona prava koja proizlaze iz njihove posebnosti. Tako je Memorandumom određeno da vlade obiju država moraju jamčiti pripadnicima drugog naroda pravo na obrazovne ustanove na svim razinama s nastavom na njihovom materinskom jeziku i brinuti o materijalnim i drugim uvjetima neophodnim za rad škola, ali i dvojezičnost u mjestima gdje živi barem četvrtina pripadnika manjine, pravo na časopise na materinskom jeziku i drugo. Zanimljivo je da se u izvještaju CK KPJ *Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945. – 1956.* navodi kako gimnazija u Rovinju koja ima hrvatska i talijanska odjeljenja nosi naziv *Gimnazija Rovinj*, ispod čega stoji *Liceo Rovinj*, dok gimnazija s hrvatskim i češkim odjeljenjima nosi naziv *Gimnazija Maršala Tita – Daruvar*. U istom se izvještaju spominje i upotreba dvojezičnih svjedodžbi u kojima je tekst na manjinskom jeziku stavljen na prvo mjesto, a sve u kontekstu pojave izolacionizma u manjinskim školama.¹¹⁸

Situacija u kojoj su Talijani iz Istre prema *Ugovoru o miru s Italijom* mogli optirati za Italiju, uzrokovala je nove vrste problema u školama s talijanskim nastavnim jezikom. Ponajprije se to odnosilo na iseljavanje učitelja Talijana i stoga njihov nedostatak u školama. Broj učitelja za novu 1948./1949. školsku godinu nije se mogao planirati jer su učitelji koji su predali molbe za optaciju čekali odobrenja. U nekim su školama gotovo svi učitelji i nastavnici podnijeli molbu za optaciju ali i gotovo polovica studenata koji su bili pred

¹¹⁵ AJ 507, XVIII – k.6., *Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945. – 1956. god.*, 1957.

¹¹⁶ “Memorandum of understanding regarding the Free Territory of Trieste“ U: Treaty Series (United Nations, 1956.), Vol. 235. No. 3297.

¹¹⁷ Janjetović, *Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1945.-1955.*, 11.

¹¹⁸ AJ 507, XVIII – k.6., *Razvoj i problemi manjinskih škola u Jugoslaviji 1945. – 1956. god.*, 1957.

završetkom Učiteljske škole u Rijeci.¹¹⁹ Procjenjivalo se da će manjak broja učitelja u novoj školskoj godini biti velik, no ipak, od sveukupno oko 50 % učitelja i nastavnika koji su tražili optaciju, mnogi nisu dobili odobrenje, zbog čega je tek dio njih odselio.¹²⁰ Nedostatak učitelja koji je bio prisutan iz ovih razloga, Ministarstvo je prosvjete jednim dijelom rješavalo otvaranjem tečajeva za pomoćne učitelje.¹²¹ Uz to, kao i ranije, učitelji i nastavnici su se obrazovali na Talijanskoj učiteljskoj školi u Rijeci. Broj učenika je također opadao. U redovnim izvještajima kotarskih i gradskih narodnih odbora predanim Ministarstvu prosvjete nastalim sredinom 1948. godine ponavljale su se rečenice ... *u osnovnoj školi Nerezine past će broj djece zbog optacije za 50 %... u Osoru će optirati 80-90 % ljudi... u Velom Lošinj dosada je optiralo 60 % ljudi...*¹²² Stoga su u jesen te godine neke škole zatvorene, a učenici su premješteni u škole s talijanskim nastavnim jezikom u susjednim mjestima ili su se pak otvarala talijanska odjeljenja pri hrvatskim školama. Atmosfera nestabilnosti u gradovima i školama koja je bila povezana sa iseljavanjem Talijana dovela je do slabijeg pohađanja nastave, kao i do manje kvalitete rada nastavnika koji su čekali optaciju.¹²³ Prvi val optacije bio je završen 1950. godine. Prema mišljenju prosvjetnih inspektora Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ, iseljavanje je imalo i pozitivne efekte u školstvu – dovelo je do promjene socijalnog sastava učenika u talijanskim manjinskim školama, što je utjecalo na, za njih, bolju političku situaciju, iako glavna zadaća u tim školama ostaje pojačani politički rad. *Dosta široko optiranje buržoaskih elemenata i onih koji su bili pod njihovim utjecajem, dovelo je do naglog popravljivanja socijalnog sastava učenika u školama. U Rovinju u nižim razredima: deca radnika 113, službenika 15, siromašnih seljaka 8, SRZ (seljačko-radna zadruga, op. B.P.) 13, srednjih seljaka 24, zanatlija 20, ribara 22... prema tome, socijalni sastav u italijanskim školama verovatno je najbolji u državi.*¹²⁴

¹¹⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Gradskog NO Opatija, Prosvjetnog odsjeka za MPRO NRH, 07. 06. 1948.; HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Izvještaj inspektora Erosa Sequija o prisustvovanju diplomskom ispitu u Talijanskoj učiteljskoj školi na Rijeci, 16. 06. 1948.

¹²⁰ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹²¹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Prosvjetni problemi i školstvo, 1950.

¹²² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Izvještaj prosvjetnog inspektora Josipa Soverlića o stanju talijanskih škola na području GNO-a Opatija, KNO-a Cres – Lošinj i GNO-a Rijeka, 18. 06. 1948.

¹²³ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Godišnji izvještaj talijanske sedmogodišnje škole u Poreču za školsku godinu 1948./49.

¹²⁴ „Izvještaj prosvjetnog inspektora Ivana Lerika, ožujak 1950., br. 189“ U: *Kulturna politika Jugoslavije 1945. – 1952. Zbornik dokumenata*. Knjiga 1, Doknić et al., ur., 451.

Tih se godina kao jedan od ciljeva u obrazovanju počelo naglašavati smanjenje klasnih razlika, tj. širenje pristupa školama na druge društvene slojeve. Navodilo se da je obavezno u gradovima obuhvatiti društvene slojeve koji su ranije bili podzastupljeni u srednjim školama – djecu radnika, dakle klase na kojoj je bio naglasak u tadašnjem društvenom sustavu (nasuprot buržujima).¹²⁵ U talijanskim su školama krajem 1949. učenici bili uglavnom djeca radnika, u manjem broju djeca seljaka, a tek poneki djeca službenika; u češkim školama učenici su bili većinom djeca sitnih i srednjih seljaka i u manjem broju djeca radnika; u mađarskim školama većina učenika je bila iz obitelji sitnih i srednjih seljaka, a u malom broju iz obitelji krupnih seljaka, zanatlija i službenika.¹²⁶

Kao i u drugim manjinskim školama, i u onima s talijanskim nastavnim jezikom, najveći su problemi bili povezani s učiteljima i udžbenicima. Kada je riječ o učiteljima, ocjenjivalo se da su uglavnom neiskusni i imaju slabu stručnu spremu.¹²⁷ Njihovo idejno-političko držanje za vlasti je bilo također problematično jer *rijetki su od njih iskreni prijatelji nove Jugoslavije i djeluju na omladinu odgojno*.¹²⁸ Na nastavi govore o *Jugoslaviji, Titu, pionirima, Petogodišnjem planu, ali bez ikakve emocionalnosti*.¹²⁹ Radilo se, kako su navodili u izvještajima, o *lošem političkom kadru*.¹³⁰ No, procjenjivalo se kako kod većine učitelja i nastavnika u talijanskim manjinskim školama, uglavnom zbog njihove mlađe dobi, postoji mogućnost poboljšanja, tj. njihovog *idejno-političkog izdizanja i izgradnje*.¹³¹ Takva se situacija pokušavala promijeniti organiziranjem idejno-političkih tečajeva za učitelje i nastavnike na kojima se predavalo o osnovama marksizma-lenjinizma, temama iz pedagogije i didaktike, o organiziranju pionira i drugim temama.¹³² *Izgradnji* učitelja u školama s talijanskim nastavnim jezikom, tj. njihovom *idejnom i stručnom izdizanju* trebao je poslužiti i pedagoški list *Scuola nuova* (Nova škola), kojeg je od 1947. godine izdavala Talijanska unija

¹²⁵ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o prosvjetnom radu.

¹²⁶ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 4. 1949.

¹²⁷ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis talijanske gimnazije u Puli za MPRO NRH, 21. 02. 1948.; HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1949./50. Talijanske sedmogodišnje škole u Malom Lošnju, 05. 08. 1949.

¹²⁸ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1949./50. Talijanske sedmogodišnje škole u Malom Lošnju, 05. 08. 1949.

¹²⁹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹³⁰ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Školstvo talijanske manjine u Hrvatskoj, ulazna izvješća, Godišnji izvještaj za školsku godinu 1949./50. Talijanske sedmogodišnje škole u Malom Lošnju, 05. 08. 1949.

¹³¹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹³² HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Ideološko-politička i stručna izgrađenost nastavnog kadra.

za Istru i Rijeku, a financirao ga je Oblasni narodni odbor za Istru, a kasnije i Ministarstvo prosvjete. List je sadržavao većinom prijevode sovjetskih i domaćih pedagoških tekstova.¹³³

Učitelji su se na razne načine morali snalaziti u općem nedostatku učila, geografskih karata i drugih vrsta nastavnih pomagala i udžbenika. Kao jedini udžbenik u osnovnim školama s talijanskim nastavnim jezikom 1948. godine se koristila početnica za prvi razred. Stoga su klasična djela, poput Ilijade i Odiseje, poslužila učiteljima u poučavanju književnosti.¹³⁴ Neki se učitelji koristili starim, zabranjenim udžbenicima. Sve se to moralo odraziti i na rad učitelja i napredak đaka, pa se u 1949. godini ozbiljnije krenulo s pribavljanjem potrebnih udžbenika, primarno za osnovne škole i niže razrede gimnazija, koji su bili prevedeni s hrvatskog jezika.¹³⁵ Izdavanje udžbenika, knjiga i časopisa za talijansku manjinu u Hrvatskoj objedinjeno je osnutkom izdavačke kuće Edit u Rijeci 1952. godine.¹³⁶ Udžbenike za škole s talijanskim nastavnim jezikom dotad je izdavala Školska knjiga, a u lipnju 1953. godine je potpisan ugovor između Školske knjige i Edita, prema kojem će Edit izdavati sve udžbenike i priručnike za talijanske škole u FNRJ. Ugovor je odobrio Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu, budući da je on subvencionirao manjinske udžbenike.¹³⁷

Istodobno se u školama i čitaonicama čitao veći broj časopisa i novina. Bili su to talijanski manjinski listovi poput dnevnih novina *La voce del popolo* (Glas naroda) koje su se izdavale u Rijeci, mjesečnika za djecu *Il pioniere* u kojem se uglavnom pisalo o aktivnostima talijanskih manjinskih škola u Rijeci i Istri i lista *Scuola nuova* u izdanju Talijanske unije za Istru i Rijeku, zatim listova koji su stizali iz Italije, a od časopisa i novina na hrvatskom jeziku čitali su se *Riječki list*, *Borba* i *Pedagoški rad*. List *Il pioniere* bio je izvan kontrole Ministarstva prosvjete, koje ga je ocjenjivalo kao list slabe kvalitete zbog njegove koncepcije i loše umjetničke opreme.¹³⁸

¹³³ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis MPRO-a NRH, 23. 11. 1948.; HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Udžbenici, 1949.

¹³⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Gradskog NO Opatija, Prosvjetni odsjek za MPRO NRH, Planski odjel, 07. 06. 1948.; HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Gradskog NO Pula, Prosvjetni odsjek za MPRO NRH, Planski odjel, 07. 06. 1948.

¹³⁵ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹³⁶ Web stranica Istarska enciklopedija, Edit (Edizione Italiane), <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=784> (pristupljeno 23. 08. 2013.).

¹³⁷ HR HDA 1095 SPNK NRH, 9 Biro za udžbenike i učila, Odobrenje Ugovora SPNK NRH, 29. 06. 1953.

¹³⁸ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Udžbenici, 1949.

5.1.4. Mađarska manjina

Samostalne osnovne škole s mađarskim nastavnim jezikom 1946. godine postojale su u sljedećim mjestima: Bilje, Kopačevo, Kozjak, Lug, Novi Beždan, Vardarac, Kotlina, Podolje, Suza, Zmajevac, Korog, Hrastin. U isto vrijeme postojala su i 12 odjeljenja pri drugim školama u kojima se učilo na mađarskom nastavnom jeziku i to u Belom Manastiru, Dardi, Karancu, Kneževim Vinogradima, Mirkovcu, Batini, Dražu, Laslovu i Retfali. Sveukupno, u tim je mjestima nastavu na mađarskom jeziku pohađalo 1575 učenika u 31 razrednom odjeljenju.¹³⁹ Osim toga, krajem 1940-ih godina u Belom Manastiru bio je organiziran predškolski odgoj na mađarskom jeziku za 40 djece koje je poučavao jedan nastavnik.¹⁴⁰ Mađarska je manjina, uz talijansku i češku, ostvarivala pravo na obrazovanje na materinskom jeziku osim u nižim razredima osnovne škole (što su ostvarivale i slovačka i rusinska manjina), i u predškolskom programu i u programu za sedmogodišnje škole. Sedmogodišnja mađarska škola u Zmajevcu bila je otvorena 1949. godine.¹⁴¹

Za rad mađarskih škola u NRH iznimno su značajna bila iskustva mađarskih škola u Vojvodini i tamošnjeg Odjela za osnovne škole pri Glavnom narodnom odboru AP Vojvodine, s kojim se Ministarstvo prosvjete Hrvatske savjetovalo prilikom izrade nastavnih planova i programa za mađarske škole.¹⁴² Udžbenici za mađarske škole, kojih je prema izvještajima nedostajalo (posebice 1. – 4. razreda), naručivali su se od izdavačkog poduzeća APV Zmaj iz Novog Sada, koje je ujedno izdavalo udžbenike na slovačkom, rusinskom i rumunjskom jeziku.¹⁴³ Iz tog su se razloga pojavljivali dodatni problemi, jer ti su udžbenici bili sastavljeni prema nastavnom planu i programu NR Srbije koji nije bio u potpunosti u skladu s nastavnim planom i programom NRH.

Iako su Mađari prema popisu stanovništva iz 1948. godine druga najbrojnija manjina, nisu sve do početka 1950-ih imali organizaciju koja bi bila aktivno uključena u području obrazovanja mađarske manjine na vlastitom jeziku i surađivala s Ministarstvom prosvjete, kao na primjer Talijanska unija za Talijane ili Čehoslovački savez za Čehe, što je vidljivo prema spisima Ministarstva prosvjete NRH. Središnja organizacija Mađara u Hrvatskoj bio je Savez

¹³⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Ostale manjinske škole, Pregled samostalnih manjinskih škola u kotaru Beli Manastir; Pregled manjinskih odjeljenja na osnovnim školama u Belom Manastiru; Pregled samostalnih manjinskih škola u kotaru Batina; Pregled manjinskih odjeljenja u drugim osnovnim školama kotara Batina; Pregled manjinskih odjeljenja pri drugim osnovnim školama u kotaru osječkom; Pregled samostalnih manjinskih škola u kotaru osječkom, travanj 1946.

¹⁴⁰ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo – ostalo, Brojni pregled manjinskih škola s nastavnim jezikom s brojem odjeljenja.

¹⁴¹ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Prosvjetni problemi i školstvo, 1950.

¹⁴² HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis MPRO-a NRH za Glavni izvršni odbor AP Vojvodine, 05. 02. 1949.

¹⁴³ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis MPRO-a NRH za Glavni izvršni odbor AP Vojvodine, 28. 10. 1948.

kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH sa sjedištem u Osijeku, osnovan 1949. godine.¹⁴⁴ Osnivanjem Saveza kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH, koji je kao i druge manjinske organizacije bio dio kulturno-prosvjetnih društava NRH, vlastima je bio olakšan nadzor nad aktivnostima mađarske manjine, kao i mogućnost da djeluju među mađarskom manjinom, što je posebice bilo važno u vremenu nakon sukoba s IB-om. Odnosi Jugoslavije i Mađarske više su se puta mijenjali u razdoblju od 1945. do 1955. godine, a to se odražavalo na položaj mađarske manjine u Jugoslaviji. Zbog držanja Mađarske za vrijeme Drugog svjetskog rata, odnosi dviju zemalja su bili upitni, no, kako je pod pritiskom Sovjeta Mađarska postala dio Sovjetskog bloka, od 1945. godine Jugoslavija i Mađarska blisko surađuju te je između njih razvijena ekonomska, politička i kulturna suradnja. Godine 1948. dolazi do sukoba s IB-om i time i s SSSR-om i zemljama Sovjetskog bloka, zbog čega se odnosi Mađarske i Jugoslavije pogoršavaju, kao i položaj mađarske manjine.¹⁴⁵ K tome, Mađari su druga manjina, iza Albanaca, po broju pripadnika koji su kao Informbiroovci uhićeni i osuđeni od sudova ili upućeni na društveno-korisni rad. Takvih je pripadnika mađarske narodnosti bilo 244 (1,49 % od ukupnog broja uhićenih i osuđenih).¹⁴⁶ Smrt Staljina 1953. godine te posjet Hruščova Jugoslaviji sredinom 1955. godine označili su zatopljanje veza između Jugoslavije i SSSR-a i zemalja lagers, a one su ponovno bile uzdrmane događanjima u Mađarskoj 1956. godine.

Kao krovna organizacija, Savez kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH je okupljao brojna kulturna društva s područja Hrvatske i koordinirao rad literarnih, filmskih, folklornih i drugih sekcija i komisija (primjerice postojala je i Komisija za školstvo), a od svog je osnutka bio vrlo aktivan u segmentu obrazovanja, posebice u prvoj polovici 1950-ih godina. Usko je surađivao sa Savjetom za prosvjetu, nauku i kulturu pa je preko Saveza bila organizirana i isplata stipendija koje je Savjet dodjeljivao pripadnicima mađarske manjine koji su polazili učiteljsku školu.¹⁴⁷ Savez kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH bio je uključen i u druge aktivnosti koje su bile povezane s radom škola na mađarskom nastavnom jeziku, kao što je na primjer bio konzultiran u procesu donošenja nastavnih planova i programa.

¹⁴⁴ HR HDA 1095 SPNK NRH, 6 Odbor za prosvjetu 1951-56, dopis Saveza kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH za SPNK, 03. 05. 1953.; Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, 103.

¹⁴⁵ Marijan Matić, „Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945. – 1950.)“ U: *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1997), 506.

¹⁴⁶ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999.), 309. ; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 274.

¹⁴⁷ HR HDA 1095 SPNK NRH, 6 Odbor za prosvjetu 1951-56, Rješenje o stipendiranju učenika učiteljske škole mađarske manjine preko Saveza SKPD-a Mađara, 09. 10. 1952.

Uz poticaj Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu, u Osijeku je 1954. godine bila održana Konferencija učitelja mađarskih škola.¹⁴⁸ Cilj konferencije bio je raspraviti probleme mađarskih manjinskih škola u Hrvatskoj. Sudionici su kao jedan od većih problema izdvojili pomanjkanje učiteljskog kadra. Za razliku od nekih manjina koje su imale najviše problema s manjkom stručne osposobljenosti učitelja u manjinskim školama, poput češke manjine ili pak s time što su prosvjetne vlasti naglašavale nekvalitetan ideološko-politički rad učitelja u školama, kao primjerice u slučaju talijanske manjine, kod učitelja u mađarskim školama su takve pojave bile rijetke.¹⁴⁹ Učitelji su uglavnom su dolazili iz Vojvodine, gdje su završavali Učiteljsku školu u Subotici. Mnogi se od njih, zbog neiskustva i teških životnih uvjeta u selima u kojima su predavali, nisu dugo zadržavali u tim školama, nego su se vraćali u Vojvodinu. Stoga se pojavio i prijedlog da se otvori katedra za mađarski jezik koja bi obrazovala učitelje za rad u školama s mađarskim nastavnim jezikom, što je u drugoj polovici 1950-ih godina i bilo ostvareno osnivanjem Katedre za mađarski jezik pri Učiteljskoj školi u Osijeku.¹⁵⁰

Na Konferenciji je također bilo uočeno da neujednačena teritorijalna rasprostranjenost Mađara u Hrvatskoj dovodi do različitih situacija s kojima se suočavaju i učenici i učitelji. I dok nekim mjestima učenici puno teže svladavaju svoj materinski, mađarski jezik – u onima u kojima Mađari čine manjinu i u stalnoj su interakciji s većinskim stanovništvom, u drugim mjestima učenici pak imaju poteškoće s učenjem hrvatskog jezika – tamo gdje Mađari čine većinu te stoga postižu lošije rezultate u školi. U mjestima u kojima živi podjednak broj Mađara i pripadnika drugih naroda nema takvih problema jer u tim sredinama učenici dobro poznaju oba jezika.¹⁵¹ Najveći je broj Mađara živio na području istočne Hrvatske, posebice u Baranji. No, značajan broj Mađara živio je i u okolici Bjelovara, u mjestima Lasovac, Bedenik, Mala Pisanica, Velika Pisanica i Babinac.¹⁵² Stoga je krajem 1950-ih i za učenike s tog područja bila otvorena osnovna škola s mađarskim nastavnim jezikom u mjestu Bedenik.¹⁵³ Razlike u udjelu mađarskog stanovništva u pojedinim mjestima u Hrvatskoj

¹⁴⁸ Cvetko Matušev, „Neki problemi školstva nacionalne manjine Mađara u Hrvatskoj“ U: *Pedagoški rad*, X (1955), 301.

¹⁴⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Mađarske manjinske škole, Izvještaj instruktora Josipa Krleže o pregledu škola u nastavnom pogledu na teritoriju Gradskog NO-a Osijek i kotara Beli Manastir, 12. 03. 1949.; HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹⁵⁰ AJ 507, XVIII – k.6., Stanje i problemi manjinskih škola, 20. 02. 1957.

¹⁵¹ Matušev, „Neki problemi školstva nacionalne manjine Mađara u Hrvatskoj“, 301.

¹⁵² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Mađarske manjinske škole, dopis Kotarskog odbora Narodne fronte Bjelovar za Predsjedništvo Vlade NRH, 18. 04. 1948.

¹⁵³ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Manjine-ostalo, Tromjesečni plan Odsjeka za manjinsko školstvo.

utjecale su na razlike koje su bile izražene u nastavnom procesu i zahtjevale različite nastavne pristupe, s obzirom na stupanj znanja mađarskog i hrvatskog jezika kod učenika.

5.1.5. Rusinska manjina

Škole s rusinskim nastavnim jezikom počele su s radom školske godine 1948./1949. Samostalne osnovne škole nalazile su se u Petrovcima i u Mikluševcima (kotar Vukovar), mjestima prvih doseljavanja Rusina u Hrvatsku i to u prvoj polovici 19. stoljeća. Imale su osam razrednih odjeljenja koja su pohađala 284 učenika, a u njima su predavala četiri učitelja od kojih je većina bila rusinske narodnosti.¹⁵⁴ U obje škole radilo se uz nedostatak udžbenika na materinskom jeziku, što se odražavalo na kvalitetu nastave. Udžbenici za nastavu rusinskog jezika su se naručivali i iz Vojvodine, gdje je živjela najbrojnija rusinska zajednica s područja Jugoslavije, dok se u tim školama krajem 1940-ih koristio i veliki broj udžbenika na hrvatskom jeziku, za ostale predmete, koje je izdavao Nakladni zavod Hrvatske.¹⁵⁵ Učitelji koji su predavali u tim školama imali su se prilike obrazovati u Vojvodini. Sve do kraja 1960-ih godina Rusini nisu imali svoje manjinsko udruženje u Hrvatskoj, kada su se organizirali zajedno s ukrajinskom manjinom i 1968. u Vukovaru osnovali Savez Rusina i Ukrajinaca.¹⁵⁶

U Hrvatskoj je obrazovanje za pripadnike manjina, kao dio državnog školskog sustava, bilo organizirano za talijansku, mađarsku, češku i slovačku manjinu od 1945. godine, rusinsku od 1948. godine i, od 1970-ih godina, za ukrajinsku manjinu. Ukrajinski jezik učio se kao fakultativni predmet u školama te kroz ljetne škole, na poticaj Saveza Rusina i Ukrajinaca.¹⁵⁷

¹⁵⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.7. Talijansko manjinsko školstvo-ostalo, Brojni pregled manjinskih škola s nastavnim jezikom s brojem odjeljenja. U školama su predavali Vjera Besermenji, Janko i Ana Kostelnik (svi rusinske narodnosti) te jedna učiteljica koja nije bila Rusinka, ali je poznavala rusinski jezik.

¹⁵⁵ HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, O radu na sektoru škola, 1949.; HR HDA 1220 CK SKH, Agitprop, 7 Podaci o radu na području školstva, Izvještaj o stanju i problemima školstva na području NR Hrvatske, 11. 04. 1949.

¹⁵⁶ Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, 104.

¹⁵⁷ Dubravka Poljak-Makaruha, „Neka pitanja odgoja i obrazovanja djece ukrajinske narodnosti u SR Hrvatskoj“ U: *Migracijske teme*, 1 (1986), 72, 73.

5.2. Obrazovanje drugih manjina

5.2.1. Njemačka manjina

Najveći je broj manjinskih škola u Jugoslaviji prije rata (1938./1939.) otpadao na njemačke manjinske škole.¹⁵⁸ Školske godine 1949. /1950 u Jugoslaviji su radile tek četiri osnovne škole sa sedam odjeljenja i 492 učenika te četiri nastavnika i to u Vojvodini.¹⁵⁹ U Hrvatskoj nije djelovala niti jedna škola s njemačkim nastavnim jezikom jer nakon 1945. godine pripadnici njemačke manjine u Hrvatskoj nisu ostvarivali pravo na obrazovanje na vlastitom jeziku. Godine 1948. zabilježeno je da je Ministarstvo prosvjete NRH odobrilo pohađanje tečaja hrvatskog jezika za učenike pripadnike njemačke manjine kako bi što prije svladali poteškoće s hrvatskim jezikom. Takav je tečaj bio organiziran za učenike osnovne škole u Labinu u čijoj su se okolici smjestile mnoge obitelji čiji su članovi radili u tamošnjim rudnicima.¹⁶⁰

Na području Hrvatske u prijeratnom razdoblju su postojale i kulturne institucije njemačke manjine, izdavali su se časopisi i provodile brojne druge kulturne i obrazovne aktivnosti, no ne i nakon rata zbog njihovog držanja za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ustavne odredbe i zakoni koji su se odnosili na nacionalne manjine nisu se primjenjivali na Nijemce. Na njih je pala *kolektivna krivnja* za Drugi svjetski rat i tada počinjene zločine. Iako su njemačke vlasti evakuirale krajem rata dio Nijemaca iz Nezavisne Države Hrvatske (NDH), mnogo ih je ostalo. Nakon dolaska nove vlasti u Jugoslaviji, dio je Nijemaca prognan, a značajan broj jugoslavenskih Nijemaca je interniran u ovdašnjim logorima u kojima je dio zatočenih umro, a ostali su prognani.¹⁶¹ U Hrvatskoj i Jugoslaviji od druge polovice 1940-ih je živio tek mali broj Nijemaca u odnosu na predratnu populaciju (više o tome u poglavlju 2.2.). Sličnu sudbinu su nakon rata doživjeli i jugoslavenski Austrijanci.

¹⁵⁸ *Školstvo u FNR Jugoslaviji od šk.1945. – 1946. do 1950. – 51.god.* (Beograd: Biro za dokumentaciju Saveta za nauku i kulturu Vlade FNR Jugoslavije, 1952.), 183.

¹⁵⁹ „Školstvo nacionalnih manjina po narodnim republikama u 1949/50“, 12.

¹⁶⁰ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Sedmogodišnje škole u Labinu Prosvjetnom odjelu KNO Labin, 02. 11. 1948.

¹⁶¹ Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 383. Više o tome u: Vladimir Geiger, „Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata 1945. – 1947.“ U: *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (2006.).

5.2.2. Romska manjina

Romi su u najvećem broju naseljeni u kontinentalnim dijelovima Hrvatske, s najvećom koncentracijom na području Slavonije i Podravine. Na popisu stanovništva 1948. godine u Hrvatskoj je evidentirano 405 Roma (vidi tabelu 1). Stradanje gotovo cijele romske zajednice s područja Hrvatske za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je glavni razlog značajnog smanjenja broja Roma na popisu stanovništva 1948. godine. Pet godina kasnije, bilo ih je popisano 1261 na području NRH, što je u skladu s činjenicom da je i broj romskog stanovništva na području FNRJ tada bio povećan. Najveći broj Roma s područja FNRJ živio je u Srbiji i Makedoniji, njih preko 90 %. Ipak, potpuno točne podatke o broju Roma, ali i Židova, ne možemo izvesti prema rezultatima spomenutih popisa stanovništva zbog straha od izjašnjavanja tih identiteta.

U razdoblju od 1945. do 1990. godine Romi iz Hrvatske nisu ostvarili mogućnost obrazovanja na materinskom jeziku niti neke druge oblike obrazovanja za manjine, poput izvannastavnog programa njegovanja materinskog jezika i kulture, ljetnih škola na kojima se uče takvi sadržaji ili pak predškolskog programa. Stav je državnih institucija bio kako se u Hrvatskoj Romi *nažalost još uvijek ne mogu služiti zakonskom mogućnošću obrazovanja na materinskom jeziku, jer standardizacija romskog jezika još uvijek nije izvršena, a nisu osigurani ni stručni uvjeti za izvođenje nastave na romskom jeziku.*¹⁶² Ovakav bismo stav mogli okarakterizirati kao nedostatak političke volje da se Romima omogući pravo na neki od programa manjinskog obrazovanja. Uz sve poteškoće koje mogu biti otežavajuće u osmišljavanju modela manjinskog obrazovanja za pripadnike romske manjine, činjenica je da u razdoblju nakon 1945. godine nije posvećeno mnogo pažnje njegovanju njihovog jezika, ali i poboljšanju obrazovne strukture romskog stanovništva u većini zemalja Jugoslavije. O teškoj obrazovnoj situaciji za Rome unutar općeg obrazovnog sustava govore podaci o iznimno visokoj stopi nepismenosti među Romima – prema Rajku Đuriću 1980-ih godina 93 % Roma u užoj Srbiji (dakle, ne uključujući Kosovo i Vojvodinu) bilo je nepismeno ili polupismeno, a situacija je očekivano bila slična i u drugim republikama.¹⁶³

Iako na cijelom jugoslavenskom području nisu postojale škole s romskim nastavnim jezikom, ipak su postojali neki oblici obrazovanja usmjerenog isključivo na Rome u Srbiji i Makedoniji u nekoliko škola u mjestima s najvećom koncentracijom Roma (Skopje, Priština,

¹⁶² Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, 100. U dijelu knjige koji se tiče obrazovanja sa svojim prilogima su sudjelovali savjetnici iz Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske.

¹⁶³ Rajko Đurić, *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitz* (Zagreb: Prosvjeta, 2007), 87.

Niš, Beograd), gdje su 1980-ih postojale škole u kojima su romska djeca u prvom razredu učila na romskom jeziku i službenom jeziku te republike. Cilj takve nastave bio je olakšati romskim učenicima ulazak u školski sustav.¹⁶⁴ U Srbiji i Makedoniji živjele su brojčano značajnije romske zajednice koje su već sredinom 20. stoljeća bile organizirane na visokom stupnju te su imale svoje časopise, kazališta i organizacije,¹⁶⁵ a značajni pojedinci koji su predvodili romsku zajednicu Jugoslavije bili su upravo iz tih zemalja (Slobodan Berberski, Rajko Đurić, Sait Balić i Abdi Faik). Romi s područja Hrvatske dugo godina nisu imali svoju organizaciju koja bi ih predstavljala u raznim tijelima i zastupala njihova obrazovna, kulturna i druga prava. Jedna od prvih romskih organizacija u Hrvatskoj je Kulturno-prosvjetno društvo *Rom*, osnovano 1980. godine u Zagrebu s ciljem opismenjavanja Roma i podizanja njihovog socijalnog statusa. U sastavu Društva su bile glazbena, folklorna, dramska i literarna sekcija. Predsjednik Društva bio je Neđatin Kamberovski, a predsjednik Skupštine Društva Rasim Bajrić.¹⁶⁶

5.2.3. Židovska manjina

Za vrijeme Drugog svjetskog rata je stradalo oko 80 % Židova u Hrvatskoj.¹⁶⁷ Popisom stanovništva iz 1948. godine u Hrvatskoj je evidentirano tek 712 Židova (vidi poglavlje 2.2.). Dio Židova nije obuhvaćen tim brojem zbog straha od izjašnjavanja prilikom popisa stanovništva, uslijed povijesnih zbivanja koja su prethodila, tj. Holokausta u NDH koji je doveo do nestanka gotovo cijele židovske zajednice na ovom području.

S uspostavljanjem nove države Izrael veliki broj preživjelih Židova iz Hrvatske, otprilike polovica (oko 1000 osoba), iseljava u razdoblju od 1948. do 1952. godine.¹⁶⁸ Prema podacima Saveza židovskih općina, u Izrael je u tih nekoliko godina iselilo 7739 Židova s područja Jugoslavije¹⁶⁹, što se, dakako, odrazilo i na rezultate drugog poslijeratnog popisa stanovništva iz 1953. godine (vidi tabelu 2).

Židovi su bili okupljeni oko židovskih općina u raznim mjestima prije rata te je nakon rata rad tih općina bio obnovljen, kao i rad Saveza Jevrejskih veroispovednih opština

¹⁶⁴ Zoltan Barany, *The East European Gypsies: regime change, marginality and ethnopolitics* (Cambridge University Press, 2002.), 123, 136. ; Rajko Đurić, „A Standard Rromani Language – A pre- condition and basis for a national and cultural identity for the Roma“ U: *Roma in Europe: from social exclusion to active participation*, Peter Thelen, ed. 79-92 (Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2005.), 80.

¹⁶⁵ Vidi npr.: Dragoljub Acković, *Romi u Beogradu* (Beograd: Rominterpress, 2008.).

¹⁶⁶ Višnja Kamenski, Jure Ilić. “Zagrebački Romi” U: *Polet* (31. 03. 1982.), 13. ; Domini, *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru*, 104.

¹⁶⁷ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice*. Drugo dopunjeno izdanje (Zagreb: Izvori; Židovska općina; K.D. M.Š.Freiberger; Istraživački i dokumentacijski centar Cendo, 2004.), 27.

¹⁶⁸ Ibid., 396.

¹⁶⁹ Ibid.

Jugoslavije, koji je okupljao sve Židovske općine s područja Jugoslavije. Židovske su općine aktivno djelovale već od 1945. godine, isprva ponajviše humanitarno (pomoć Židovima koji su preživjeli logore i izbjeglištvo, ili su bili u partizanima, u hrani, traženju članova obitelji i sl.), a potom i organizirajući znanstvena i kulturna događanja i aktivnosti. Posebno značajno mjesto u životu židovskih zajednica zauzelo je sjećanje na Holokaust.

Veći broj Židova koji je živio na području Hrvatske sudjelovao je u Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) i Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP), što je bilo važno za odnose s vlastima nakon 1945. godine. No, kao i u slučaju drugih manjina, vodeće osobe u Židovskim općinama bile su povezane s vlastima (antifašistički borci, partizani, politički aktivne osobe), tako da je i djelovanje Židovskih općina bilo uvjetovano tadašnjim normama. Početkom 1950-ih, Savez Jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije bio je preimenovan u Savez Jevrejskih opština Jugoslavije. To je označilo i karakter rada Židovskih općina, koje su u ovakvim okolnostima bile usmjerene na kulturne i društvene aktivnosti, uglavnom izostavljajući vjerske elemente, kao odraz tadašnje ateizacije društva.¹⁷⁰

U Zagrebu je pri Židovskoj općini Zagreb od 1841. godine djelovala židovska škola. Od 1920. godine ta je škola radila prema redovnom nastavnom programu, ali se u njoj osim obaveznih predmeta učila i Biblija, blagdanski običaji i hebrejski jezik.¹⁷¹ Prema svemu sudeći, čini se da rad te škole nije obnovljen nakon 1945. godine.

¹⁷⁰ Ibid., 405, 406.

¹⁷¹ Ibid., 142.

5.3. Obrazovanje većinskih naroda iz drugih republika u NRH: primjer Slovenaca u Rijeci

Postavlja se pitanje jesu li i pripadnici konstitutivnih naroda Jugoslavije imali pravo na obrazovanje na materinjem jeziku u drugim republikama, kao i pripadnici manjina? Prema *Smjernicama za manjinske škole* Ministarstva prosvjete DFJ iz 1945. godine, koje su regulirale manjinsko obrazovanje *pripadnici naroda Jugoslavije imali su pravo na škole i odjeljenja na materinjem jeziku u drugim republikama, u mjestima u kojima čine većinu.*¹⁷² Slučaj slovenske zajednice u Rijeci, koja je (uz brojne poteškoće i otpore) ostvarila pravo na obrazovanje na materinjem jeziku, primjer je ostvarivanja takvog prava. Slovenci s područja Rijeke, uglavnom članovi Slovenskog kulturnog društva *Bazovica*, tražili su otvaranje slovenske škole. Radilo se o želji za očuvanjem identiteta njihove djece, koji bi u takvoj školi mogli učiti na materinskom jeziku i o vlastitoj kulturi i povijesti. Postojali su osim toga i više pragmatični razlozi, kao oni da je slovenskoj djeci nastava na materinjem jeziku bila potrebna zbog poteškoća u svladavanju nastavnog gradiva na hrvatskom jeziku. Radilo se o 74 obveznika koji su pohađali talijanske i hrvatske škole. Inicijator za osnivanje škole bilo je Slovensko kulturno društvo *Bazovica* iz Rijeke, koje se u rujnu 1947. godine prvi puta obratilo Ministarstvu prosvjete kako bi mu predstavilo zahtjev roditelja za otvaranje slovenske škole u Rijeci.¹⁷³

Predsjednica Slovenskog kulturnog društva *Bazovica* Zora Ausec od 1947. do 1950. godine je slala brojne dopise Ministarstvu prosvjete NR Hrvatske, Prosvjetnom odjelu Gradskog Narodnog odbora Rijeka, Ministarstvu prosvjete NR Slovenije, pa i Predsjedništvu Vlade FNRJ te Predsjedništvu Vlade NR Hrvatske. Cijeli je slučaj pobudio veliku pažnju jer su u njegovo rješavanje bile uključene sve ove institucije. Njihov početni stav je bio da se ne treba dopustiti otvaranje slovenske škole u Rijeci. Prosvjetni odjel Gradskog narodnog odbora Rijeka istaknuo je da učenici slovenske narodnosti po završetku osnovne slovenske škole ne bi imali dobru perspektivu, radi poteškoća s hrvatskim jezikom koje bi imali pri pohađanju višeg stupnja obrazovanja. U dopisu Ministarstvu prosvjete napisali su da će *nakon završetka škole djeca morati ići u hrvatsku gimnaziju i naići će na poteškoće sa hrvatskim jezikom, jer nije vjerojatno da će se otvoriti slovenska gimnazija, a nije uputno slati djecu na školovanje u*

¹⁷² HR HDA 291 MPRO NRH, 2.2.8. Manjine-ostalo, Referat o iseljeničkim i manjinskim školama.

Za vrijeme FNRJ/SFRJ, odredba o mogućnosti otvaranja škola/odjeljenja s nastavom na materinjem jeziku za narode Jugoslavije koji žive u drugim republikama prvi je put unesena u Ustav SRH iz 1963. godine.

¹⁷³ HR HDA 291, 8.8., dopis Slovenskog kulturnog društva *Bazovica* za MPRO NRH, 26.09.1948.

Sloveniju.¹⁷⁴ I mišljenje Ministarstva prosvjete NR Slovenije je bilo da djeca moraju dobro naučiti hrvatski jezik radi daljnjeg školovanja u Hrvatskoj.¹⁷⁵ Ministarstvo prosvjete NRH navelo je primjer Beograda, Zagreba, Raše i Podlabina u kojima živi veći broj Slovenaca, a djeca pohađaju hrvatske škole.¹⁷⁶ Ured Predsjednika Vlade NRH u svojem je mišljenju upućenom Predsjedništvu Vlade FNRJ naveo da se radi o zahtjevu nekolicine roditelja te je izrazilo svoje slaganje sa stavom Ministarstva prosvjete NRH da se ne dopusti otvaranje slovenske škole u Rijeci.¹⁷⁷ Dodatna je poteškoća bila ta što su učenici slovenske narodnosti živjeli na cijelom području Rijeke pa niti to nije išlo u prilog otvaranju škole na jednoj lokaciji.¹⁷⁸

Prijedlog Ministarstva prosvjete NRH 1948. godine bio je otvaranje jezičnog tečaja slovenskog jezika za učenike slovenske narodnosti u Rijeci, pri kojem bi ministarstvo pomoglo u pronalaženju predavača za tečaj.¹⁷⁹ Ipak, upornošću Zore Ausec, slovenska odjeljenja pri osnovnoj školi *Matteotti* u Rijeci su otvorena školske godine 1950./1951. U slovenskim su odjeljenjima predavale dvije učiteljice, od kojih je jedna bila upravo Zora Ausec.¹⁸⁰ Odjeljenja su djelovala od školske godine 1950./1951. do kraja školske godine 1951./1952., kada su bila zatvorena. Prema Barbari Riman, koja je ovoj temi pisala u svojoj doktorskoj disertaciji na temelju dokumenata iz osobne arhive Zore Ausec, više je uzroka za zatvaranje ovih odjeljenja. Jedan od njih je činjenica da je škola kasnije bila preseljena iz centra grada na Sušak (istočni dio grada), pa je za slovenske učenike iz zapadnog dijela grada, u kojem ih je živio veći broj, to bila značajna prepreka za nastavak pohađanja nastave u slovenskim odjeljenjima. Osim toga, učenici su često imali i poteškoća s hrvatskim jezikom.¹⁸¹ Kako je nastava u slovenskim odjeljenjima bila organizirana samo za niže razrede (1.-4. razred) jer dovoljnog broja učenika za formiranje viših razreda nije bilo¹⁸², učenici su nakon toga morali upisivati više razrede škola na hrvatskom jeziku. Tada nisu mogli pratiti nastavni program ukorak s ostalim učenicima, jer je on zahtijevao poznavanje hrvatskoj jezika

¹⁷⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis GNO Rijeka Prosvjetni odjel za MPRO.

¹⁷⁵ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Ljudske Republike Slovenije Ministarstvo za prosvjeto za MPRO NRH, 14.7.1948.

¹⁷⁶ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis MPRO NRH za GNO Rijeka Povjereništvo za prosvjetu, 14.10. 1948.

¹⁷⁷ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis Predsjedništva Vlade NRH za Predsjedništvo Vlade FNRJ.

¹⁷⁸ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis GNO Rijeka Prosvjetni odjel za MPRO.

¹⁷⁹ HR HDA 291 MPRO NRH, 8.8., dopis MPRO NRH za GNO Rijeka Povjereništvo za prosvjetu, 14.10.1948.

¹⁸⁰ Barbara Riman. *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do leta 1991*. (Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010.), 222.

¹⁸¹ Riman, 293.

¹⁸² HR HDA 1095 SPNK NRH, 6 Odbor za prosvjetu, dopis NO-a Grada Rijeka za SPNK NRH. 13. 07. 1951.

na višoj razini (u slovenskim su odjeljenjima učenici počinjali učiti hrvatski jezik tek godinu prije toga, od 3. razreda, prema nastavnom planu za manjinske škole). Zbog svega toga, motivi za pohađanje slovenskih odjeljenja su bili smanjeni, dovoljnog broja učenika nije bilo i ona nakon ljeta 1952. nisu više djelovala.

Zanimljivo je kako je i u Zagrebu, na inicijativu Slovenskog doma, bio pokrenut zahtjev za otvaranje slovenske škole, što je izgleda Ministarstvo prosvjete odobrilo, no do otvaranja škole nikad nije došlo.¹⁸³

Osim škola i odjeljenja s nastavom na materinskom jeziku, otvarali su se i jezični tečajevi. Tečaj slovenskog jezika bio je 1948. godine organiziran za učenike slovenske nacionalnosti koji su pohađali Osnovnu školu Labin. Tečaj se održavao 2 puta tjedno, a nastavnik koji ga je održavao bio je djelatnik Ministarstva prosvjete NR Slovenije. I dok su takve vrste tečajeva bila pod nadležnošću republika iz koje pripadnici te zajednice potječu (u posljednjem primjeru pod nadležnošću Slovenije), pod nadležnošću Ministarstva prosvjete NR Hrvatske su bili tečajevi hrvatskog jezika. Na primjer, za učenike njemačke i slovenske nacionalnosti (čiji su roditelji bili povratnici iz Njemačke) koji su pohađali Osnovnu školu Labin na hrvatskom jeziku, a poznavali jedino njemački, 3 je puta tjedno bio organiziran tečaj hrvatskog jezika.¹⁸⁴ Tih su se godina u područje Podlabinštine i Raše vratile brojne obitelji, a veliki broj njih je radio u tamošnjim rudnicima. Jezične poteškoće koje su imala njihova djeca pokušavale su se riješiti tečajevima hrvatskog jezika s ciljem integracije učenika u redovni program osnovnih škola na hrvatskom jeziku.

¹⁸³ Babić, Dragutin, Filip Škiljan, Drago Župarić Iljić. *Nacionalne manjine u Zagrebu. Položaj i perspektive.* (Zagreb: Plejada, 2011.), 107.

¹⁸⁴ HR HDA 291 MPRO NRH, dopis Sedmogodišnje škole Labin za KNO Labin Prosvjetni odjel, 02. 11. 1948.

6. ZAKLJUČAK

Posebna prava nacionalnih manjina bila su potvrđena već za vrijeme rata *Odlukom* AVNOJ-a s Drugog zasjedanja i potom *Odlukom* ZAVNOH-a s Trećeg zasjedanja, a zatim i prvim *Ustavom FNRJ*, kao i republičkim ustavima. Na toj osnovi im je bilo dano pravo obrazovanja na materinskom jeziku koje su u konačnici od 1945. do 1955. godine ostvarile talijanska, mađarska, slovačka, češka i rusinska manjina. Iste su manjine ostvarivale pravo na obrazovanje na materinskom jeziku u manjinskim školama i prije rata. Kako je u poslijeratnoj Jugoslaviji društveni položaj manjina bio određen u najvećoj mjeri odnosom prema NOP-u, pripadnici njemačke manjine nisu ostvarivali prava kao nacionalna manjina, a time niti pravo na obrazovanje na materinskom jeziku.

Problemi koji su pratili sustav školstva u prvih deset godina nove države – nedostatak kvalificiranih učitelja, stalne promjene nastavnih planova i programa, nedostatak udžbenika, potreba obnove ratom oštećenih i izgradnje novih školskih zgrada – odnosili su se i na manjinske škole. Neki od tih problema, poput nedostatka udžbenika, bio je jače izražen u manjinskim školama jer je njihovo izdavanje bilo skuplje od ostalih udžbenika, budući da su se tiskali u manjoj nakladi. Unatoč financijskim ograničenjima koja su tada postojala, možemo zaključiti da je sustav manjinskog obrazovanja bio financiran podjednako kao i ostatak obrazovnog sustava.

Obrazovanje za pripadnike manjina je bilo pod nadležnošću Ministarstva prosvjete NRH/Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH. Ono je surađivalo s Ministarstvom prosvjete na saveznoj razini na području provedbe glavnih smjernica obrazovne politike koju je razvio CK KPJ. Od 1948. do 1951. godine unutar Ministarstva prosvjete NRH je djelovao i Odsjek za manjinske škole koji je obavljao poslove vezane uz rad manjinskih škola.

Osim toga, u obrazovanju manjina značajnu ulogu su imale manjinske organizacije. One su organizirale širok spektar aktivnosti koje su upotpunjavale život pripadnika manjina i utjecale na očuvanje njihovog identiteta kroz folklor, izdavanje manjinskih časopisa, organiziranje literarnih i dramskih sekcija. Također su surađivale s Ministarstvom prosvjete NRH u pojedinim pitanjima kao što su donošenje dopuna nastavnim programima u manjinskim školama, stipendiranje, prevođenje i izdavanje udžbenika. U tom području su se posebno istaknuli Savez Čeha u Jugoslaviji sa sjedištem u Daruvaru, Talijanska Unija za Istru i Rijeku sa sjedištem u Rijeci te Savez kulturno-prosvjetnih društava Mađara za NRH iz Osijeka. Sukob s IB-om utjecao je na promjenu statusa manjinskih organizacija koje su nakon

toga djelovale unutar kulturno-prosvjetnih udruženja Hrvatske, a isto se dogodilo i u drugim republikama. Prema Slobodanu Seliniću, *Jugoslavija je provodila politiku transformacije ovih udruženja iz samostalnih manjinskih u dijelove državnog sustava*.¹⁸⁵ To je olakšavalo kontrolu KPJ nad životom manjina. Iz istog su razloga tih godina ograničeni kontakti manjina s njihovim matičnim zemljama, zbog čega je utjecaj tih zemalja na pripadnike manjina smanjen, kao i suradnja obrazovnih institucija u Jugoslaviji s takvim institucijama u matičnim zemljama radi razmjene udžbenika i drugih pitanja.

Temeljni dokument koji je regulirao manjinsko obrazovanje su *Smjernice za manjinske škole* koje su predviđale model manjinskog obrazovanja koji se ostvarivao u školama i odjeljenjima u kojima se nastava u potpunosti održavala na jeziku pojedine manjine. Satnica u nastavnom planu za manjinske škole bila je veća u odnosu na nastavni plan u ostalim školama i to zbog proširenog nastavnog programa koji je u manjinskim školama uključivao povijest vlastitog naroda i zemljopis matične države te učenje, pored hrvatskog ili srpskog jezika, i jezika manjine. U donošenju programa za materinski jezik, povijest i zemljopis za manjinske škole sudjelovale su manjinske organizacije. U prvoj polovici 1950-ih su nastale promjene koje su se reflektirale na manjinsko obrazovanje. Nastavni plan za manjinske škole je ukinut te se nastava u manjinskim školama počela održavati prema nastavnom planu u ostalim školama u državi, a izmjene u programu koje su se odnosile na nastavu povijesti, zemljopisa i materinskog jezika su smanjene na tek nekoliko tema koje nisu iziskivale dodatnu satnicu. I u prvom i u drugom slučaju radilo se o pristupu dodatka, tj. dodavanju pojedinih tema u nastavni program koji odražava dominantne norme i vrijednosti. Uz to, 1956. se započelo sa spajanjem manjinskih i većinskih škola. Ujednačavanje nastavnih programa s ciljem izjednačavanja obrazovnih ciljeva dovelo je do smanjenja razine sudjelovanja manjina u odlučivanju o pojedinim aspektima rada u manjinskim školama te smanjenja izražavanja posebnosti manjina u procesu obrazovanja.

¹⁸⁵ Slobodan Selinić, „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9.”, 428.

7. POPIS KRATICA

Agitprop – Odjeljenje za agitaciju i propagandu

AP Vojvodina – Autonomna Pokrajina Vojvodina

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

CK KPH – Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske

CK KPJ – Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije

CK SKH – Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske

DFJ – Demokratska Federativna Jugoslavija

FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

IB – Informbiro

KPJ – Komunistička partija Jugoslavije

NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije

NRH – Narodna Republika Hrvatska

NR BiH – Narodna Republika Bosna i Hercegovina

NR Slovenija – Narodna Republika Slovenija

NR Srbija – Narodna Republika Srbija

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

SKJ – Savez komunista Jugoslavije

SRH – Socijalistička Republika Hrvatska

SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika

STT – Slobodni Teritorij Trsta

ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

8. IZVORI I LITERATURA

Arhivska građa Hrvatskog državnog arhiva

HR HDA 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945. – 1951.

HR HDA 1095, Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske 1951. – 1956.

HR HDA 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske, Agitprop

Arhivska građa Arhiva Jugoslavije

AJ 507, Savez komunista Jugoslavije

Objavljeni izvori i djela koja se u radu koriste kao izvori

Doknić, Branka et al., ur. *Kulturna politika Jugoslavije 1945. – 1952. Zbornik dokumenata*. Knjiga 1. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009.

Jurman, J. „Nastavni plan i program za osnovne škole“ U: *Narodna prosvjeta*, 3 (1946.): 9-10.

Kamenski, Višnja, Jure Ilić. “Zagrebački Romi” U: *Polet* (31. 03. 1982.): 13.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.

“Memorandum of understanding regarding the Free Territory of Trieste“ U: *Treaty Series*. United Nations, 1956. Vol. 235. No. 3297.: 100-116.

Matušev, Cvetko. „Neki problemi školstva nacionalne manjine Mađara u Hrvatskoj“ U: *Pedagoški rad*, X (1955.): 300-302.

„Nastavni plan i program za osnovne škole u NRH“ U: *Narodna prosvjeta*, 1-2 (1946.).

„Opći zakon o školstvu“. *Službeni list FNRJ*, 23 (16. 07. 1958.).

Ostaneck, Franc. „Nastavni planovi i programi za osnovne škole“ U: *Savremena škola*, III, 2-3 (1948.): 22-80.

Popis stanovništva 1953. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1959.

Popis stanovništva 31. marta 1953. godine. Uputstvo za sreske – gradske i opštinske popisne komisije i za instruktore popisa. FNRJ: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 25. 02. 1953.

- Rajčan, Istvan. „O nacionalnoj ravnopravnosti i aktuelnim pitanjima položaja narodnosti“ U: *Socijalizam: časopis Saveza komunista Jugoslavije*, XXVII, 11 (1984.), 1586-1593.
- Sequi, Eros. „Povodom savjetovanja prosvjetnih radnika Talijana u Zagrebu“ U: *Pedagoški rad*, III (1948.): 522-524.
- Sirotković, Hodimir. *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske: zbirka dokumenata 1944.: od 1. siječnja do 9. svibnja*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta, 1970.
- Školstvo u FNR Jugoslaviji od šk.1945. – 1946. do 1950. – 51.god.* Beograd: Biro za dokumentaciju Saveta za nauku i kulturu Vlade FNR Jugoslavije, 1952.
- „Treaty of Peace with Italy“ U: *Treaty series*. United Nations, 1950. Vol 49. No 747.: 126-235.
- „Upute za primjenu nastavnog plana i programa za narodne škole u narodnim školama s nastavnim jezikom manjina“ U: *Prosvjetni vjesnik*, VII, 2 (25. 02. 1955.).
- „Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije“. *Službeni list FNRJ*, 10 (01. 02. 1946.).
- „Ustav Narodne Republike Hrvatske“. *Narodne novine: službeni list NRH*, 7 (23. 01. 1947.).
- „Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“. *Službeni list SFRJ*, 14 (10. 04. 1963.).
- „Ustav SRH“. *Narodne novine: Službeni list SRH*, 15 (10. 4. 1963.).
- „Ustavni amandmani VII-XIX“. *Službeni list SFRJ*, 55 (30.12.1968.).
- „Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“. *Službeni list SFRJ*, 9 (21. 02. 1974.).
- „Ustav Socijalističke Republike Hrvatske“. *Narodne novine: službeni list SRH*, 8 (22. 02. 1974.).
- „Uvodni zakon za Opći zakon o školstvu“. *Službeni list FNRJ*, 23 (16. 07. 1958.).
- „Zakon o narodnim školama“. *Narodne novine: službeni list Narodne Republike Hrvatske*, 71 (31. 12. 1951.).
- „Zakon o gimnazijama“. *Narodne novine: Službeni list NRH*, 31 (07. 08. 1959.).
- „Zakon o osnovnoj školi“. *Narodne novine: Službeni list NRH*, 32 (14. 08. 1959.).
- „Zakon o školama na jeziku pojedinih narodnosti“. *Narodne novine: Službeni list SRH*, 30 (30. 07. 1964.).
- „Zakon o odgoju i obrazovanju na jezicima narodnosti“. *Narodne novine: Službeni list SRH*, 25 (09. 06. 1979.).

Monografije i članci

- Babić, Dragutin, Filip Škiljan, Drago Župarić Iljić. *Nacionalne manjine u Zagrebu. Položaj i perspektive*. Zagreb: Plejada, 2011.
- Barany, Zoltan. *The East European Gypsies: regime change, marginality and ethno-politics*. Cambridge University Press, 2002.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: IRO „Rad“, 1988.
- Domini, Mirjana. *Manjine u alpsko-jadranskom prostoru: verzija na hrvatskom jeziku (Hrvatska)*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1990.
- Dukovski, Darko. „Model egzodusa: Istarski Il grande esodo 1945. – 1956.“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara 7*. Fleck, Hans-Georg, Igor Graovac, ur. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.: 307-326.
- _____. „Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću“ U: *Dijalog povjesničara-istoričara 2*. Fleck, Hans-Georg, Igor Graovac, ur. Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2000.: 411-427.
- Đurić, Rajko. *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitz*. Zagreb: Prosvjeta, 2007.
- _____. „A Standard Rromani Language – A pre-condition and basis for a national and cultural identity for the Roma“ U: *Roma in Europe: from social exclusion to active participation*. Thelen, Peter, ed. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2005.:79-92.
- Franković, Dragutin, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918. – 2008*. Zagreb: Novi liber; Europapress holding, 2008.
- Janjetović, Zoran. *Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1945.-1955*. Izlaganje sa znanstvenog skupa „Annales Pilar 2012“. Zagreb, 01. 06. 2012.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945 – 1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Kuric, Andrija, Jarmila Mudroch. *Slovaci v Radoši a slovenska škola v Radoši*. Našice : Zväz Slovaákov Chorvátsku ; Radoš : MS, 2011.
- Maticka, Marijan. „Mađarska na stranicama središnjih hrvatskih novina (1945. – 1950.)“ U: *Časopis za suvremenu povijest*, 3 (1997): 505-518.
- Mirošević, Franko, ur. *Povijest Hrvata: od 1918. do danas*, treća knjiga. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

- Pavlič, Slavica. „Petinsedemdesetljetnica Franceta Ostanka – Organizatorja slovenskega šolskega muzeja“ U: *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 25 (1977.).
- Poljak Makaruha, Dubravka. „Neka pitanja odgoja i obrazovanja djece ukrajinske narodnosti u SR Hrvatskoj“ U: *Migracijske teme* 1 (1986): 71-74.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991*. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.
- Riman, Barbara. *Slovenci v Gorskem Kotarju, Kvarnerju in Istri od leta 1918 do leta 1991*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2010.
- Selinić, Slobodan. „Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća“ U: *Historijski zbornik* LXIII (2010): 521-537.
- _____. „Česi i Slovaci u Hrvatskoj i Srbiji 1945. – 1948./9. – prve godine iskustva s komunističkom Jugoslavijom“ U: *Časopis za suvremenu povijest*, 2 (2010): 413-432.
- Spehnjak, Katarina. *Javnost i propaganda: Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske: 1945.-1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, 2002.
- Švob, Melita. *Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice*. Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb: Izvori; Židovska općina; K.D. M.Š.Freiberger; Istraživački i dokumentacijski centar Cendo, 2004.

Web stranice

- Arhiv Jugoslavije. „Deklaracija Drugog zasjedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije 29. novembar 1943.“ http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklaracija_drugog_zasedanja_avnoja.html. Pristupljeno 30. 08. 2013.
- Gimnazija Daruvar. „Povijest Gimnazije Daruvar“. <http://www.gimnazija-daruvar.skole.hr/skola/povijest>. Pristupljeno 16. 08. 2013.
- Istarska enciklopedija. „Edit (Edizione Italiane)“. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=784>. Pristupljeno 23. 08. 2013.
- Istarska enciklopedija. „Sequi, Eros“. <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2473>. Pristupljeno 05. 08. 2013.

Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka. „Štampani mediji-Novi život, mesečnik“.

<http://www.slovackizavod.org.rs/sr/kultura-u-medijima/stampani-mediji/pregled/5508>. Pristupljeno 25. 08. 2013.